

ЈЕВРЕЈИ У БЕОГРАДУ ДО КРАЈА XVII ВЕКА

Најстарију историју балканских Јевреја написао је (на јеврејском језику) софијски Јеврејин Розанес. После првог светског рата, а изузетно и раније, јавиле су се прве исцрпније монографије о Јеврејима у појединим балканским насеобинама или чак и земљама у средњем веку и за време османлијске владавине (Босна, М. Левија; Задар, Сабалића; Сплит, Г. Новака, Дубровник, Ј. Тадића, средњовековна Бугарска). Тим настојањима припада и књижица београдског рабина Игњата Шланга *Јевреји у Београду* (1926), која је ипак само скицирала проблематику захтевајући подробније студије. Најбоље резултате у то време постигла су тридесетих година двојица истраживача солунских Јевреја (Јошуа Нехама, И. — С. Емануел). Изузимајући донекле дела солунских аутора, ти су радови нагласак стављали на културно-верску прошлост Јевреја, док је њихова привредна делатност остала у другом плану. После другог светског рата, о Јеврејима у балканским земљама почело се вредно и сасвим професионално радити, с обзиром на њихов веома значајан удео у привредној прошлости тих земаља, као и на велика страдања Јевреја у другом светском рату. Наглашено је изучавање саме јеврејске документације. У Софији је основан посебан истраживачки центар, који је досад објавио два тома јеврејске грађе за XVI и XVII век (А. Хананен — Е. Ешкенази, 1960) а ради се и једна укупна историја балканских Јевреја (Панова). У Београду је основан Историјски музеј југословенских Јевреја који је, поред нешто популарнијег *Јеврејског алманаха*, почео да издаје научно стриктнији *Зборник радова* (1971). У његовом првом броју, поред осталог, обрађена је повест Јевреја у Албанији до краја XVII столећа (Б. Храбак). У погледу прошлости београдских Јевреја традиционално су проучавани надгробни споменици, „респонзе“ познатих рабина и

рад истакнутих појединаца, али и урбанистички смештај насеобине (В. Недомачки, З. Левнтал, Д. Ђурић-Замоло). У неким другим југословенским средиштима (Сарајево, Сплит, истраживања у архивима Дубровника, регестирање битољских сицила), постигнуте су такође значајне принове. У склопу тих напора требало је и знање о старијој прошлости Јевреја у нашем главном граду подићи на виши и савременији ниво.

Саопштења Игњата Шланга и З. Левнтала, на основу „респонзи“ солунских и београдских рабина, допуњена су у овом раду систематски публикованим подацима поменуте бугарске збирке (иако су њени састављачи испустили неке документе, чију је садржину донео Шланг). Добијен је и пописни податак за 1560. годину на основу издања турске грађе о Београду (Х. Шабановић). Хеуристичко обогаћење представљају подаци из Хисторијског архива у Дубровнику (на основу 25-годишњег ауторовог истраживања) и изванредан број докумената из великог Државног архива у Венецији.

1 Јевреји у Београду до 1521. године

Јевреји су живели у Београду од најстаријих времена. Тачно време њиховог насељавања није могућно установити ни за Београд као ни за најзначајније насеобине на Балканском полуострву. У најважнијим колонијама Полуострва, као што су Солун и Цариград, њих је несумњиво било у доба поделе Римског царства на источну и западну половину (306).¹ Постоји претпоставка да су се из великих упоришта дијаспоре на Балкану (Солун, Цариград, Атина, Драч, Валона) поједини Јевреји насељавали и у граду на значајној раскрсници водених и копнених путева, на ставама Саве и Дунава. О животу рода Израеловог у средњем

веку, уопште, не постоји иоле богатији фонд чињеница; чешћи су само подаци о прогонима, посебно у Византији, због којих су се Јевреји често морали сељакати, живећи несигурним, готово номадским животом.

Јевреја у Београду несумњиво је било у X веку, кад о њиховој насеобини постоји изричито савремено сведочанство. Захваљујући погодном положају вароши, београдска јеврејска општина је лепо напредовала, те је у следећим столећима постала најважније привредно и духовно средиште балканских Јевреја после Солуна.² У то време, Јевреји су у Београду живели готово у истим условима као и њихова сабраћа у средњој Европи, у првом реду у Угарској, којој је и сам Београд нешто касније припадао. Зна се да се први споменик угарских Јевреја односи на годину 1092; јужније положена Хрватска је такође у X столећу већ имала своје Јевреје.³ Довођење у везу временске и просторне појаве Јевреја у Подунављу омогућује нам да закључимо да су они долазили у поменуте крајеве с југа, из византијских области, где су иначе жестоко гоњени. Можда су Јевреји били значајан чинилац у промету добара између Цариграда и јужнонемачких градова.⁴

У другој половини XIV века, за време владе краља Лајоша (1376), настао је у земљама круне св. Стефана велики прогон Јевреја, услед чега су многи отишли из државе и настанили се у градовима на доњем току Дунава, пре свега у Турн Северину. Ти Јевреји су, можда, увећали и београдску оазу, која, услед неизвесне будућности, није могла да се развија на природан начин.⁵ У другој половини XV столећа обновљено је насељавање на Балканском полуострву Јевреја немачког језика (тзв. Ешкеназа), који су терани из својих завичајних градова.⁶ Тешко је установити да ли је поред очигледне већине Јевреја немачког језика у средњовековном Београду било и „романиота“, тј. Јевреја грчког језика, бар у првим столећима, док се град налазио у саставу византијског царства.

По свој прилици, Јевреји у Београду, у време угарске превласти, нису имали статус грађана (*cives*), него посебан третман, можда положај „становника“ (*habitatores*).⁷ Нема ни вести о њиховом посебном становању у гету. Наука није у могућности да установи ни расположење београдских Јевреја у борби против Османлија, посебно у време познатих опсада града 1456. и 1521. године, зна се само да је и њих, поред јере-

тика и „шизматика“, позвао 1456. у крсташку војну против Турака познати проповедник и верски фанатик Иван Капистран.⁸

II Јевреји у Београду под влашћу Османлија током XVI столећа; нова досељавања и оријентација на нова тржишта

У Београд, под влашћу Османлија, током прве половине и средином XVI века — населили су се Јевреји с више страна. Као врло значајно упориште, тј. с великим гарнизоним, и као привредно средиште отоманског средњег Подунавља, Београд је, и као потрошачки центар и као важна станица у економским токовима, природно привлачио пословне људе из постојећих великих јеврејских насеобина, као што су били Солун и колоније по бугарским варошима. Ипак, главну масу досељеника дали су, с једне стране, угарски, посебно будимски, Ешкенази, а са друге Сефарди, Јевреји протерани из Шпаније а потом и из Португалије. Улога београдске чаршије током XVI столећа састојала се у томе да снабдева османлијске градове северно од Саве и Дунава, с великим војним посадама. Таква функција привредног средишта омогућавала је повољан положај Јевреја, с обзиром да је њихово место у економици подручја, њихов удео у помагању привредног напретка земље, одређивао, увек и свуда, њихов социјални положај.

После мохачке битке (1526) и турских упада до Будима (1526, 1529), део Јевреја из велике будимске колоније се разбежао, а остатак је, по наредби султановог заповедника Ибрахим-паше, депортован; том приликом је преко 2.000 будимских Јевреја насељено по отоманским градовима.¹ О том присилном пресељавању угарских Мојсијеваца има података и у „респонзама“ познатог солунског рабина Шемуела Медине.²

Доласком шпанских Јевреја у Османлијско царство, у Цариграду се, према неким обавештењима, нашло 40.000 тих усељеника, у Солуну 12.000 а у мањим групама и у другим градовима Румелије, у Једрену, Никополу, Битољу и у другим варошима данашње Грчке, Македоније, Албаније и Србије.³ Сефарди у Београду, као и у другим средиштима централног дела Полуострва, населили су се долазећи из великог гнезда јеврејства — из Солуна.⁴ Дакле, као и у случају Сарајева од 1541,⁵ треба претпоставити да су се избеглице са Пиринејског полуострва етапно доселили у Београд, тј. после претходног задржавања

у Солуну. На случају Сарајева добијамо увид у то како је изгледало то насељавање: најпре се у првој половини XVI века јављају појединци, да би се веће скупине, с породицама, појавиле тек у другој половини столећа.⁶ Иако су затекли своје сународнике у Београду, Сефарди су, по свом обичају, и у овој урбаној средини основали нову, посебну општину, која је ускоро забележила расцвет под моћном заштитом султанових управљача београдске тврђаве и града.⁷

Треба претпоставити да су насеобину у Београду током XVI века погунули нови контингенти Јевреја, гоњених у Португалу, Италији⁸ и јужној Француској. Они су, нарочито 1568. године, увећали насеобине, посебно у Солуну, Скопљу, Софији, Београду и Сарајеву; у том имиграционом таласу било је доста марана, тј. Јевреја који су због прогона нешто раније примили католичанство.⁹

У оквирима Отоманског царства, Јевреји у Београду пословно су се оријентисали на јеврејске и градске центре Царства. Као и други османлијски Јевреји, рано су се почели појављивати и на италијанским тржиштима, и то до рата 1537—40, нарочито на сајмовима у вароши Реканати и у увек атрактивној Венецији, а после 1540. године више на најважнијем тргу кожа у Анкони. Због тих пословних преоријентација, године 1537. дошло је и до прве регистрације београдских Јевреја у званичним књигама Дубровачке републике. Двадесет шестог фебруара, наиме, група Јевреја, са тканинама из Италије, појавила се пред органима Републике; били су то већином трговци из македонских насеобина (Солун, Скопље), а Анђел Шемуелов био је из Валоне; међу њима је са 14 бала тканина забележен и »Salamonettum de Belgrado«; те Јевреје требало је на царини третирати на начин као што су раније прихватани Јевреји са тканинама. Већ средином исте године, поново са 20 бала сукна, али овога пута сâм, нашао се пред плаћањем дубровачке царине Јоан Саламонето. Изгледа да се тај трговац (можда судећи по имену „Јоан“ — маран, јер је то име било ретко код правоверних Јевреја) специјализовао на довозу тканина из Италије преко Дубровника у Београд. Заједно с неким Исааком, лекаром — он се 7. септембра исте године опет јавио у граду св. Влаха са осам бала тканина.¹⁰ То се поновило и после рата прве свете лиге, маја 1542. године, када су Саламон из Београда и његов друг Јуда Калдерон, позивајући се на повластице

које су у Дубровнику Јевреји добили 1532. године, замолили дубровачку владу да се према њима у погледу наплате дажбина понаша као према фирентинским трговцима; ту повластицу тражили су за време од десет година и они и неки солунски Јевреји, изражавајући спремност да послују искључиво преко Дубровника.¹¹

Из године 1550, у вези са спором неких дубровачких трговаца из Београда помињу се три Јевреја који су од једног од тих трговаца примили у залог један комад позлаћеног броката од 24 турских лаката за позајмицу од 30.000 акча. Трансакција је обављена, разуме се, ранијих година. То су били Ибрахим (можда Ефраим) Ливили и браћа Михаел и Јусуф (можда Јосеф), који су показали лош пословни морал, јер брокат нису хтели вратити, вероватно зато што је више вредео но позајмљена свота и што су га сами уновчили.¹² То је и први податак о кредитним пословима и примању залога београдских трговаца, везаних за лихву.

Дубровачка архивска грађа за XVI столеће зна за Јевреје и у вези с плаћањем царине. Приликом доласка у дубровачку догању, трговци обично нису имали готовог новца, него им је дозвољено да, уместо новца, трасирају меницу, обично на ког рођака или пословног пријатеља у месту сталног становања. Првих дана априла 1602. неки Јевреји из Софије и Цариграда су молили дубровачку владу да им дозволи да 3.000 дуката за царину плате меницама, упућеним на њихове принципале, пошто су за такву операцију били овлашћени на основу неке преписке с неким агентима у Београду.¹³

Преко Дубровника београдски Јевреји су, како то сведочи анконска грађа 50-их година XVI века доносили своју робу и у Анкону; посебно се по имену помиње Isaak Efindi. Из Београда су с њима одржавали пословни контакт неки познати анконски трговци као Бартоломео Борђини, 90-их година столећа.¹⁴

Јевреје, као посебну групу београдског становништва, бележи већина путописаца у XVI и неки у XVII веку. Они су забележени заједно са Дубровчанима (Бузбек 1555, Бецек 1546, Пигафета 1567, путописац путовања Давида Унгнада 1572, Пјер Лескалопје 1574, Штефан Герлах, Рајнолд Лубенау 1587, Вратислав из Митровиц 1591, Прандштетер 1608) или одвојено од њих (Дерншвам 1553. и 1555, Бузбек, Кикле 1658, А. Пуле 1658, Жан Тевено и други).¹⁵ Ти по-

даци углавном само помињу Јевреје, поред других житеља Београда, не доносећи корисније наводе.

О самом животу београдских Јевреја највише карактеристичних података ипак дају јеврејски извори, и то, пре свега, одговори и мишљења солунских рабина на питања заинтересованих појединаца или општина у решавању породичних и пословних спорова.

Јеврејски трговци из Београда су се доста рано, по доласку Турака, пословно везали за насеобине своје сабраће у већим средиштима румелијске Турске, на пример, у Солуну, Будиму, Софији и Скопљу. О повезивању са Софијом пре јуна 1532. сведочи убиство једног софијског трговца који је посетио Београд а потом, на путу из Смедерева ка Софији, био убијен.¹⁶ На сличан начин београдски Јеврејин Мордохај син Јахудин убијен је 1568. године у крају Деве Дагри (код Ђустендила), на путу из Софије за Скопље.¹⁷ Јула 1545, неки турски пешаци напали су и опљачкали четворицу Јевреја који су пловили у конвоју Дунавом из Београда за Будим; то је било изведено у моменту кад су разбојници напали на конвој од три брода који је застао, а поменути Јевреји су сишли на обалу да наберу грожђа.¹⁸ О сличним гусарским подухватима зна се и на основу нејеврејских, на пример, угарских и дубровачких докумената XVI столећа.¹⁹

Иако треба претпоставити да су Јевреји доста путовали Дунавом, одржавајући пословне контакте са Будимом, па свакако и са својим сународницима у немачким земљама, нема изричитих помена да су београдски Јевреји имали своје властите бродове; то се, ипак, може претпоставити,²⁰ јер се Јевреји у другим лукама јављају и као бродовласници и поморци.

Београдски Јевреји у XVI веку нису страдали само на пословним путовањима него и у самој вароши, нарочито приликом великих пожара, усталом као и трговци других народности.²¹ Приликом једног таквог пожара изгорео је магацин, са галеријом изнад њега, једном Јеврејину који је ово спремиште купио од другог Јеврејина; после пожара је неки трећи Јеврејин на темељима здања изградио нов магацин са галеријом; спор се јавио око права на коришћење терена, за који је плаћана муката, и то кад је умро четврти Јеврејин, који је од трећег поменутог купио зграду и обавезао се на плаћање мукате, тј. кад су наследници тог четвртог Јеврејина покушали да продају магацин, којом приликом

се јавио онај први Јеврејин, безуспешно се позивајући на своје некадашње плаћање мукате.²² Велики пожар у јеврејском крају Београда Шемуел Медина помиње 1560. године; тај пожар уништио је већину јеврејских кућа, а у вези с њим, настали су многобројни спорови око питања накнаде штете, чиме се дуго времена бавио београдски рабинат; парнице је на крају решавао познати солунски рабин Медина.²³

На домет послова београдских Јевреја указују и распре између београдских Јевреја и њиховог рабина Абраама Гаскона. Рабин је, у сагласности са осталим члановима рабината, забранио београдским трговцима, по неком ранијем споразуму с њима, да посећују јесењи сајам у Струзи, где су се сакупљали нарочито трговци из Солуна и Битоља, и то зато јер се сајам одржавао у дане великих јеврејских празника које није било ред скрнавити трговањем. Од сајма је трговце донекле одвраћало и уцењивање и глобљење од стране локалних званичника у Струзи. Како су београдски трговци нешто касније ипак желели да одлазе на сајам, да би скинули рабинову забрану, обратили су се 1582. године солунском рабину Медини, не би ли утицао на свог мање признатог београдског колегу да повуче забрану. Солунски свезнадар решио је недоумицу у корист трговаца, с образложењем да већина живи од трговине, а зарада у трговању може се остваривати на струшким сајмовима.²⁴

Везу између београдске и солунске насеобине потврђује и околност да је у Београду у другој половини XVI века живео један унук (можда познатог јеврејског учењака из реда португалских Јевреја) Исаака бен Јахуди Абраванела,²⁵ који се 30-их година и 40-их среће и као довозник тканина из Италије преко Дубровника у Солун.

Током XVI столећа постојале су осетне разлике између Ешкеназа и Сефарда у Београду. Оне су извирале више из различитог менталитета и различитог говорног језика него због схватања верских прописа, иако су се каткад и ту показивале. До почетка XVII века, звање главног рабина држали су искључиво Ешкенази. Ипак, трвења између поменутих скупина било је у Београду, вероватно због великих пословних могућности, мање него по насеобинама у Бугарској и Угарској, чији су спорови често захтевали посредовање солунских арбитра.⁴⁶ У току XVII столећа, Сефарди су били у већини, те је језик заједничког општења постао шпански (кастилијски), који су језик тада сви београдски Јевреји разумевали.²⁷

У касније време, Јевреји су већином становали у турском крају, у Доњој вароши, у близини Дунава, тј. на Јалији, где се налазила скела за Темишвар. У близини безистена, недалеко од Дубровачке улице, имали су (1663. године) своју улицу и у њој продавали разноврсну робу. Треба претпоставити да их је најпре било на савској страни вароши, где су становали хришћани.²⁸ Ту их је затекао бискуп Антун Вранчић (1553), у насељу на брзину изграђеном од дрва и блата.²⁹ Међутим, Маркантио Пигафета (1567) нашао је јеврејске куће на дунавској падини.³⁰ Једна примамљива, иако мало вероватна претпоставка, везује пресељавање београдских Јевреја на дунавски крај са доласком шпанских Јевреја у град.³¹ Јевреји су имали гробље одвојено од гробља осталог становништва.³² Почетком XVIII века они су имали и своју одвојену кланицу изван вароши.³³

Као градски житељи, и Јевреји су, нарочито у ратним временима, имали дужност да поправљају градске зидине, да обезбеђују радну снагу за вучу бродова уз Дунав, да подижу понтонске мостове преко Саве и Дунава, да иду колима на беглук до Будима итд.; од тих несносних обавеза Јевреји су се избављали новцем.³⁴

Јевреји су се у Београду одевали слично муслиманима, али су носили чалму жуте боје.³⁵

У недостатку чешћих пописа становништва тешко је пратити бројно нарастање београдске насеобине. Турски попис из 1560. године бележи у Београду свега пет јеврејских домова и два неочењена Јеврејина, стално настањених у Београду, као џемат Јевреја у београдској вароши.³⁶ Јевреја је тада у Београду морало стварно бити више, али нису унесени у списак, вероватно зато што се нашло да нису били стално настањени него су важили као „гости“, или што су, најзад, подмитили пописиваче; слично се дешавало и са Дубровчанима, којих је по дубровачкој грађи било у неким средиштима више него што их је обухваћено неким дефтерима. Можда је београдске Јевреје 1560. године растерао и велики пожар. У сваком случају, тада их још није било много у граду под Авалом, јер је немачки путописац и привредни стручњак Ханс Дерншвам (1553) забележио да их је мало и да живе на Сави, у посебној махали.³⁷ Током XVII века, број Јевреја се знатно повећао. Према једном податку, њих је 1663. године било у Београду 800, а 1717. године око 250 душа.³⁸

Као и остали житељи Београда, Јевреји су много страдали од епидемија заразних болести, чији је ефекат, у пренапученим градским насељима, без елементарне санитарске предохране, био поразан. Године похода султанове војске на Угарску (1526, 1529. и касније) биле су и године великог помора због зараза. То важи и за године великих глади (на пример 1537—40). Куга се лако преносила живим путничким и трговачким транзитом са великих просторстава Балканског полуострва, Анадола и Паноније. Велико смртоносије у Београду изричито је поменуто 1579. године, када су се, после неколико смртних случајева и у дубровачкој насеобини, дубровачки трговци разбежали.³⁹ Слично се десило и 1643. године, када су се многи становници удаљили из града а делом и трајно одселили; Јевреји који су тада остали у Београду, били су толико малобројни да нису били у стању да издржавају рабина.⁴⁰

III Пословни живот Јевреја у Београду 1600—1688. године, према јеврејским изворима

Јеврејски извори о пословном животу београдских Јевреја односе се углавном на средину и другу половину столећа. То су, најпре, правна сведочанства солунских јеврејских судишта.

Из Београда, у велика италијанска пристаништа извозиле су се сировине, а одатле су довожене тканине и друге прерађевине; један спор сведочи да су два јеврејска ортака развила доста значајну трговину те врсте јер је била уложена свота од преко 4.400 златника.¹ Извозно-увозна трговина постојала је и са Дубровником и Венецијом. Није био мање значајан промет ни с неким средиштима у оквиру Отоманског царства, на пример, са Угарском све до Будима, и са Сарајевом. Трговина је била разнолика не само с обзиром на робу, него и на начин рада — било је трговаца-гросиста, ситничара и торбара, сарафа (тј. мењача) и сензала (маклера); било је посредника код власти, било је путујућих пословних људи; било је и обичних досељеника који су тражили зараду, те су често, променом станишта, мењали и занимање.²

Старе трговачке везе са Македонијом неговане су и током XVII века. Било је солунских Јевреја који су се селили у Београд због мањих дажбина; при том се често догађало да су жене, које су најпре остајале у Солуну, одбијале да напусте завичајни

град, те су такви трговци били присиљени да плаћају јеврејске општинске пристојбе у Солуну и у Београду.³ Из Солуна су долазили у Београд путујући трговци са товари-ма тканина. У таквим пословима учествовали су не само Јевреји из Солуна и Београда, него и трговци из других градова, на пример, неки из Једрена (Танхум Алеви), који је од једног солунског гросисте узео на вересију извесну количину свилених тканина за Београд; кредит је тражен на име Јехуде Ергаса, београдског трговца, с којим је солунски трговац одржавао пословне везе, а од кога је Солунац примио налог да преда тканине Абрааму Франсезу; Једренац, међутим, није слао дужан новац дуже време; кад је солунски гросиста отишао у Београд нашао га је и затражио да пред судом изјави да ли је Јехуда Ергас примио на себе поменути дуг, односно приморао га је да плати дуговану своту.⁴ Промет с Македонијом такође се није могао обављати без друмских пљачкања и убистава. Почетком 1687. београдског Јеврејина Захара Шаки и још двојицу других Јевреја на путу за Скопље пресрело је седам разбојника у Багрданском теснацу код Јагодине; у насталој борби тешко рањени Захар је пушком ранио једног разбојника, после чега су га дотукли; у животу су оставили само једног Јеврејина из Битоља, али су на поласку убили и њега, из страха да их не ода. Нападаци нису биле обичне даглије, него пашини људи, који су понели сву робу Јевреја и 700 златника, што су код њих нашли.⁵

Живи пословни контакти остваривани су и са врло активном јеврејском насеобином у Софији. Београдски Јеврејин, на пример, био је веровник једном софијском трговцу, неуредном у враћању дуга; године 1679 .Београђанин је срео дужника у некој крчми у Софији, те је ту пристао на споразум у вези с ликвидацијом кредита који није био повољан за њега.⁶ На софијском правцу веза је било и са Јеврејима у Нишу, односно на сајмовима у Лесковцу. Јеврејски суд у Београду, 1651. године, на пример, установио је смрт нишког Јеврејина Јакоба, који је делио паре унапред за куповину вуне, а који је био убијен и бачен у један храстов честар крај Мораве.⁷ На сличан начин, нешто касније, београдски Јеврејин Абраам Анђел је убијен и бачен у Дунав.⁸

Из године 1684. постоји податак о једном трговачком друштву тројице сарајевских Јевреја за продају тканина у Београду; компањони су на кредит узели сандук фирентинског атласа, што је један од ком-

пањона (Цадик Данон) спровео у Београд, ту је товар продао и купио је воска; спор је после настао око тога да ли и други чланови друштва имају права на део добити од продаје воска.⁹

Када дужници због дугова нису хтели да изађу пред јеврејски суд, веровници би своја потраживања износили пред кадију, иако се то у насеобини свакако избегавало. Такав је случај био између Менахема Малије и Јакоба Абуафа.¹⁰ Исти поступак вредео је и у односима дубровачких трговаца, само, пошто су се они више држали као припадници исте заједнице у туђем свету, излажење пред кадију било је ређе него код Јевреја.

У животу и привредном раду београдских Јевреја у другој половини XVII века (тачније 1662—88) може се добити увид и на основу респонзи београдског рабина Јосефа Алмоснино, мада се они већим делом односе на Јевреје из других насеобина. Свакако су и поједини београдски Јевреји ишли за османлијском војском, носећи свој еспап. У једном спору између двојице компањона ван Београда тражено је мишљење и локалног рабина, и кадије, и трговачког арбитра, и најзад београдског рабина. У једном ортачком послу компањон који је два и по пута више новца уложио, који је у послу био вештији и који је уживао већи кредит у пословним круговима, тражио је 20% више од зараде, док би се евентуални губитак подједнако делио. На акту о спору између парничких страна из Београда и Сарајева око зајмодавца и наследника зајмопримца потписали су се и старешина јеврејске општине у Софији и изасланик палестинске општине Сафеда, који је дошао да и у Београду прикупи добровољне прилоге.¹¹

Проблема је било и код изнајмљивања станова. Један је изнајмио стан другом, али је пре уговореног рока хтео да прода кућу трећем лицу; у случају да се кирајџија исели пре времена, морао је да плати односну кирију. Неспоразуми су се јављали чак и у вези с местима на гробљу; неки Реубен је простор резервисао пре много година, означивши га каменом, а потом је јеврејска општина одлучила да белег укло-ни са парцеле, мада је Реубен поступио на основу постојећих обичаја. Проблеми су настајали и кад би појединци одлазили из насеобине, а преосталима би остајало да за пресељенике плате данак, према белешци у попису; случај се није изричито јавио у Београду, али иначе није био редак.¹²

Највећи број спорова тицао се породичног права. Најпре, било је важно да се огласи да је убијен муж мртав да би се жена могла преудати (један београдски Јеврејин је убијен а његов леш је бачен у јаму са живим кречом). Ако се тастатор није држао прописа Торе, те је веома неуједначено опоручио завештање, тестаменат је могао бити оглашен неважећим. Кад би жена била нероткиња, муж би могао узети још једну жену, а у случају развода с првом женом не би морао дати „додатке“ уз мираз (с обзиром да је новац оплођен у мужевљевом пословању). Брачни посредник имао је права да тражи наплату обећане награде. У једном случају једна угарска робињница доведена је и препродана у Београду, да не би одржавала интимне односе с неким Јеврејином у насеобини; она је у Београду успела да сакупи новац да се пред кадијом откупи од ропства; потом је својом вољом прешла у јеврејску веру, па се удала за некадашњег љубавника, који је двапут остао удовац (пошто се други пут оженио угледном девојком у Београду).¹³

У целини узевши, иако су се почетне тешкоће у пословању београдских Јевреја јавиле већ око 1665. године (тј. у доба кандидског рата, у коме је Београд био врло значајан као база за далматинско ратиште, те је због великог броја војника и кулчара осетно била попустила безбедност и правни режим), ипак је период живота јеврејске насеобине у Београду пред 1688. годину означавао доба расцвета. У том просперитету своје су место имале и занатлије Јевреји, којих је било свих струка, али нарочито кројача мушке и женске одеће.¹⁴

IV Пословни односи београдских Јевреја са западним светом у XVII столећу према дубровачкој грађи

Дубровачка архивска грађа о београдским Јеврејима у XVII веку много је богастија од јеврејске историјске документације, али је, као и ова, тематски једнострана; ипак, она срећно допуњава јеврејску грађу већ тиме што се највећим делом односи на прву половину и средину XVII столећа, за које време нема јеврејских извора о пословном животу Мојсијевог народа у београдском граду.

Београдски и други балкански Јевреји нису значајни само за ширење мреже јеврејске трговине, него су важни и за одржавање дубровачке трговине, ма како да су Јевреји у великој мери били конкуренти

пословних људи града светог Влаха. У том смислу, проф. Јорјо Тадић је писао: „Од појачане јеврејске трговине, Дубровник је имао и посредне користи. Захваљујући јаким пословним везама Јевреја преко Дубровника, трговачки пут који је водио преко овога града очувао је своје негдашње значење у међународном саобраћају. Истина, тај је пут био врло стар и већ одавно познат, али баш појачаном активности балканских Јевреја, специјално оних из Софије, Београда и Сарајева, он је одржао своју важност и у новим економским и саобраћајним приликама. Ова три важна привредна центра балканске Турске, у којима су Јевреји, поред неких Дубровчана, били најважнији носиоци економског живота, специјално у његовим везама са страним свијетом, одржавали су преко Дубровника, у првом реду посредством Јевреја, везу с Италијом и с осталим Западом. Да није било тих јеврејских трговаца у оним центрима и у самом Дубровнику, тешко да би Дубровник и даље био остао најважнија саобраћајна тачка за прекоморске везе средњег дијела Балкана са Западом. Дубровачки трговци сигурно не би били могли да сами очувају старе позиције свога града на Балкану, па би Дубровник био већ рано почео да економски пропада. Јер, колико смо могли констатовати, није више било у Дубровнику других странаца као раније.“¹

Проф. Тадић је добро запазио да су се јеврејске насеобине у Београду, Софији и у другим средиштима европске Турске знатно увећале почетком XVII века. „Опачка се, дакле, — констатовао је он — да су јеврејске колоније у тим местима све јаче и да су већ биле добро организоване и развиле трговину са страним свијетом. Ако се узме да се већи број балканских Јевреја уселио у Турску у првим деценијама XVI столећа, онда су чланови њихових заједница при концу тог истог вијека или на почетку слиједећег били потомци друге или треће генерације која је већ стално живјела на Балканском Полуотоку. Отада су Јевреји били бројно јачи, тако да су и због тога морали доћи до већег изражаја. С друге стране, у талијанским поморским градовима јеврејске су колоније биле успоставиле чврсте и сталне везе са својом браћом у Турској тако да се унапред између њих развијала врло жива трговина. То нарочито вриједи за њихове везе са Јеврејима из унутрашњости Балкана, који су свраћали на Дубровник. Јер баш Јевреји који су живјели у већим местима Балкана, на пр. у Софији, Београду, Сарајеву и другим мањим градовима, уколико су хтјели да

одржавају везе с Италијом, морали су се спуштати негдје на нашу јадранску обалу, да одатле оду преко мора. Зато се баш тада и подигла транзитна трговина преко Сплита. Дакле, јачање јеврејских колонија у западној Турској, изазвало је јачи трговачки саобраћај Јевреја преко дубровачке луке, а тиме појачало и јеврејску колонију у самом Дубровнику.²

Упоредо с пословањем преко Дубровника, Јевреји из насеобина у Сарајеву и Београду почели су се и директно повезивати с Италијом, пре свега с Венецијом, мимо Дубровника, и то преко сплитске скале, отворене управо на њихову иницијативу последњих година XVI столећа. Пре тога су сарајевски Јевреји били заинтересовани за подизање пристаништа и трга на ушћу Неретве, али када су млетачке власти основале велику трговачку луку у Сплиту, сарајевски, београдски па и софијски и цариградски Јевреји постали су посредници у промету добара између румелијског дела Отоманског царства и Венеције, односно и северне и средње Италије. Године 1616. Јевреја је у Сплиту било колико и осталог становништва, а преко града је пролазило за Венецију око 15.000 товара годишње; млетачке власти су тада с великом пажњом сусретале сваког јеврејског трговца из Сарајева, Београда и других турских вароши. Интересовање Млечана за привредне могућности Београда сведочи и извештај млетачког баила који се 1636. године налазио на пропутовању кроз Београд. Извоз од око 50.000 говеђих кожа налазио се у рукама 20 дубровачких трговачких кућа, те товари кожа нису због тога ишли на Сплит него на Дубровник. Из Београда су се још извозили восак и бакар. Восак су извозили Јевреји преко Сплита у Венецију, довозећи из њега сукнене тканине и атлас, којима су конкурисале фирентинске тканине које су доносили Дубровчани. Београдски Јевреји су с великим поштовањем дочекали посланика млетачке државе, хвалећи погодности и услуге које су им чинили званични представници и чиновници приликом њиховог честог коришћења сплитске луке.³

Пословање београдских Јевреја преко Дубровника може се пратити преко више серија дубровачких архивских књига, већ сходно врсти послова. С обзиром да су се налазили у Београду и да је путовање било и заморно, и опасно, па и скупо, велики део послова у Дубровнику свршавао се помоћу пуномоћника, увек Јевреја. Пуномоћја су писана на јеврејском и шпанском језику, у

Дубровник су их доносили крамари са караванима или посебне скоротече; ту би писма са потписима сведока препознавала двојица дубровачких Јевреја, а друга двојица (а понекад и дубровачка јеврејска заједница) би их преводила на италијански; регистровање тих пуномоћи у дубровачким званичним књигама тражио би означени пуномоћник (понекад и дубровачке судије цивилних предмета).

Трећег новембра 1611, београдски трговци Исаак Адања и Јакоб Барух поставили су двојицу пуномоћника у Дубровнику да за њихов рачун излазе пред судове; пуномоћ су потписала три друга београдска Јевреја — Саламон Мојсијев Маестро, Абраам Алмосуино и Давид Пардо.⁴ Петнаестога маја 1613, Саламон Мојсијев Маестро одредио је за своје пуномоћнике двојицу дубровачких Јевреја да сакупе 25 дуката од Тадије Наљешковића, према пресуди дубровачког суда још из 1608. године.⁵ По једној пуномоћи из августа 1616. поменути Селома Мојсијев Маестро овлашћен је да од „Латина“ трговаца Пера Антуновог и Франа Риналди наплати њихов дуг већ покојним београдским Јеврејима Исааку Адањи и Јакобу Баруху у износу од 200.000 акчи (што су дубровачке општинске службе регистровале још фебруара 1608); око тога су се тада ангажовали Абраам Мезусатри и тутори Исаакове деце, односно Јуда, брат Јакоба и тутори његове деце, а као сведоци уписали су се и Мојсе Бенданон и Давид Пардо.⁶ Првога октобра 1619. Јосеф Бенданон је у Београду овластио одсутног Хаима Абенцо да може за његов рачун и у име брата му Јакоба куповати у Дубровнику било од кога каризеја и других тканина до вредности од 1.000 рачунских дуката.⁷

У прве две деценије XVII века било је и случајева да су београдски Јевреји били пуномоћници своје сабраће из Дубровника. Један такав је 12. фебруара 1608. одредио за свог пуномоћника Мојсеса Јесуруна, становника Београда (или где би се нашао) да утерује дугове и води парнице; Исаак Јесурун у Венецији, брат или стричевић поменутог Београђанина је истога дана означен да од неког Абраама, који је изгледа имао везе са Београдом, наплати потраживања.⁸ Јакоб Барух именован је првог јуна 1611. да за једног дубровачког Јеврејина наплати дуг од 80 талира од Антонија Берио.⁹ Истога месеца раније наведени Саламон Мојсија Маестро је опуномоћен да од двојице Дубровчана наплати оно што је дубровачком партнеру припадало.¹⁰

Везу београдских Јевреја с Венецијом, у првим деценијама XVII столећа, потврђују и неколико других пуномоћја. Петог фебруара 1616, наиме, Михаел Валенти овластио је брата Јакоба Валенти који је живео у Венецији, да подигне новац из Трговачке банке млетачке Сињорије (која се налазила на Риалту), и то посебно по позицији која је гласила на 60 дуката, по дознаци Франа Зузорића а на име њих двојице.¹¹ Исти Михаел је последњих дана 1617. године начинио пуномоћ брату Моши, који се тада налазио у Венецији, да у његово име утера од Граниела Хабиба вредност осам свитака воска, што ју је у Сплиту укрцао Хаим Исааков Габај за Граниела у Венецији.¹² Михаел је у лето 1630. овластио Семуела Баруха у Дубровнику да потегне његова потраживања од једног дубровачког Јеврејина и да оно што буде добио, понесе собом у Венецију.¹³ На сличан начин поступио је неколико месеци касније кад је именовао левантинског Јеврејина Шемуела Баруха генералним пуномоћником, давши му тиме и право да од једног другог левантинског Јеврејина наплати вредност шест великих труба и једне бале тканина, што је по Михаеловом налогу испоручено из Венеције том Левантинцу, те да новац упути другој двојици Јевреја.¹⁴

Некад су се и послови између београдских и солунских јеврејских трговаца свршавали у Дубровнику. О томе сведочи пуномоћ солунског рабина Исаака Миранде, који је свом дубровачком прокуратору, с пролећа 1615. године, ставио у дужност да тражи и сто дуката од београдског рабина Моше Данона,¹⁵ без сумње зато што се овај пословно оријентисао на западне стране.

На сличан начин водили су се послови преко овлашћених лица и следећих деценија. Београдски трговац Давид Саломонов Маестро именовао је 1. августа 1620. једног Јеврејина у Анкони да пронађе где су склоњене његове 122 говеђе коже; те коже је, наиме, пословни агент упутио Јосефу Јону у Анкону. Исти Београђанин је неку недељу касније овластио Рафаела Давидовог Маестра, становника Венеције, да сакупи његове ефекте било од кога и било по ком основу.¹⁶ Четвртог априла 1622. Јакоб Леви и Самуел Јосеф, тада са станом у Београду, поставили су за свог пуномоћника у Дубровнику Саламова Мојсијевог Маестро да их заступа у спору с Јакобом Вуковим (Јупи), њиховим дужником на преко 82.000 акче, за тканине које је од њих примио. Истога дана је и Београђанин Пинкас Леви одредио једног дубровачког Јеврејина да му сакупи новац.¹⁷ Београдски

трговац Исаак Маестро опуномоћио је 24. маја 1634. Јеврејина у Анкони Мошу Маестра да сакупи оно што му припада у Анкони или и другде.¹⁸ Тридесетог августа 1645. Јакоб и Франко, браћа и синови Бенона Цеви, београдски трговци, потписали су прокуру за једног Јеврејина у Дубровнику да им наплати од једног Дубровчанина 240 реала.¹⁹

Једна пуномоћ из лета 1630. указује на пословне везе између београдске и сарајевске насеобине. За време свог боравка у Сарајеву, рабин Захарије Кало из Београда обавезао се двома задужницама рабину Исааку Моше Коену и рабину Абрааму Цицеу на две овеће своте акча; поменути рабини су именовали рабина у Дубровнику Јосефа Азуби да уреди наплату дугова, што би сведочило да је београдски рабин имао честих контаката и са Дубровником.²⁰

Средином XVII века, кад су пословни додири београдских Јевреја са сународницима у Венецији постали чешћи, дошло је до тога да је један венецијански Јеврејин (Самуел Елисамо Хабиби) прешао да извесно време живи и тргује у Београду; пошто је са завичајним градом остао у вези, именовао је двојицу Јевреја у Венецији да у његовој одсутности располажу свотом од 1.000 дуката, од његовог новца положеног у млетачкој ковници, те да од једног другог тамошњег Јеврејина могу узети регистар његових полога у ковници; налог су, као сведоци, потписали: Јосеф Бенданон, Самуел Лумброзо и Елказе Израел, београдски житељи.²¹

Београдски Јевреји се чешће срећу у дубровачким архивским књигама у вези са осигуравањем својих товара за Анкону или Венецију. Ту праксу су упражњавали нарочито у периоду од 1606. до 1645. године. Највећи број осигурања тиче се сувих говеђих кожа (званих „секатице“), било да су потицале са београдског трга, било да су довожене из Угарске, тј. из целокупног панонског басена; оне прве, из Београда, често су означаване и као „словенске“. Коже су транспортоване у балама по десет комада и просечно су вределе два до два и по па и три дубровачка дуката. Коже су одвожене искључиво у Анкону, уз стопу осигурања од 2—2¹/₂%.

Фебруара 1608. Јакоб и Садик Бенданон укрцали су 213 београдских кожа.²² При осигурању, 21. октобра 1615, 233 такве коже (у вредности од 600 дуката) већ су прекупљене за анконског трговца Коена Ашкенази, тако да није јасно ко их је из Београда упутио. Средином септембра

1616. већ познати Саламон Мојсијев Маестро транспортовао је 222 комада београдских говеђих кожа Исаака Табиена и компаније.²³ Крчачи у Дубровнику су првог а потом седмог јуна 1619. осигурали 11 бала (у вредности од 400 дуката) и 10 бала (од 300 дуката) по рачуну једног пријатеља. Пуномоћник Јосефа Бенцини који је радио за Самуела Авуи, обезбедио је превоз 205 говеђих кожа из Београда. Исти пуномоћник Каин Абенун и још један дубровачки Јеврејин укрцали су 107 „секатица“, не означивши принципала.²⁴ Јакоб Леви, Самуел Јосеф и њихово трговачко друштво организовали су 3. јуна 1622. преко Саламона М. Маестра транспорт 98 таквих кожа. Исти Маестро осигурао је, 23. јула 1623. године, 915 кожа Езре Калдерона. Октобра 1624, он је за Исаака Маестро експедирао 639 говеђих кожа па 314 „секатица“. Самуел Авуи је преко Саламона Маестро осигурао десетак бала кожа 11. јуна 1625. па неколико пута толико „секатица“ и свега једну бивољу кожу 19. септембра 1625.²⁵ Априла 1627, Самуел Маестро је обезбедио превоз 440 говеђих кожа „секатица“ из Београда, не означивши власника.²⁶ Самуел Барух из Београда је преко тројице својих пословних агената или пријатеља последњег дана марта 1633. прокњижио 100 сувих говеђих кожа у дубровачкој служби осигурања. Тада се можда некадашњи Београђанин Самуел Мојсијев Маестро (ако то није био двојник у имену познатог Дубровчанина, односно трећи тог имена у Анкони) налазио већ у Анкони, те је за његов рачун Јакоб Јова де Пинкас Леви послао у Дубровник 420 угарских кожа, где су их тројица Јевреја (међу њима и Самуел Маестро) спремила за Анкону.²⁷ Крајем јуна 1641. на један брод у Дубровнику Емануел Маестро укрцао је 1.000 „словенских“ волујских кожа (уз 500 миљара асфалта).²⁸ Самуел Анђел и Јакоб Пардо су последњег дана 1645. године, преко пословног пријатеља у Дубровнику, осигурали 130 говеђих кожа.²⁹

Из Београда су Јевреји извозили и кордован (прерађена козја кожа) и монтонине (прерађена овчија кожа); октобра 1619. четири велике бале кордована (у вредности од 450 дуката) осигурано је по рачуну Бењамина Михаеловог Албале а друге четири такве бале (400 дуката) за рачун Јакоба Коена и компанија;³⁰ октобра 1627, за Израела Сопило обезбеђен је транзит у Анкону двеју бала кордована, двеју бала монтонина и двају свитака жутог воска.³¹ Јула 1619, Саламон Маестро осигурао је за Хаима Јурадо 35 бала воска (са по два

свитка у бали) и две бале монтонине (у вредности од 3.660 дуката) а за Абраама Бењамина 9 бала жутог воска (са 19 свитака) и две бале монтонина (1.200 дуката); у оба случаја, транспорт је био предвиђен за Венецију.³²

Београдски Јевреји осигуравали су за Венецију и свој извоз производа рударства. Самуел Мојсијев Маестро, 30. априла 1625, обезбедио је превоз комађа бакра Јошуе Берисабара из Београда (за преко 2.100 дуката, јер је толико осигурање уплаћено).³³ Исти посредник је обезбедио, маја 1621, осигурање и за десет пакета живе (у вредности 600 дуката), што су Рафаел Михаелов и Јосеф Пансое транспортовали у Венецију.³⁴ Подаци о таквом извозу, у режији Јевреја, врло су значајни, јер показују рударску производњу свакако у ширем рејону Београда и 20-их година XVII века (можда Рудник под Штурцем и Рудишта под Авалом); то је био и пословни успех, јер је извоз руда од стране Турака био забрањен.

Било је случајева кад су београдски Јевреји осигуравали и златнике за Венецију; априла 1606, на пример, Абраам Мисулан и Исаак Адања превозили су цекине (100), угарске дукате (4) и султанине (75).³⁵

Изузетно је обезбеђен осигурањем и пренос робе караванима од Дубровника до Београда. Тако је септембра 1621. транспортован у Београд један пакет робе и једна кутија разних златних предмета (за укупно 300 дуката) по рачуну неких Јевреја.³⁶

Слична обавештења пружају товарне листе, тј. изјаве о укрцавању одређене врсте робе на бродове у дубровачкој луци. Кад је реч о утовару београдских Јевреја, најчешће се ради о транспорту говеђих кожа за Анкону. Нису сачуване архивске књиге, у којима би се бележиле све те бродске декларације, тако да о укрцавању, ако товар није био и осигуран, знамо само изнимно.

За укрцавање на дан 16. августа 1634. сачувано нам је 7 изјава које се тичу превоза кожних бала београдских Јевреја у Анкону; роба је укрцана на брод Стјепана Иванова, односно једна пошиљка и на брод Луке Шуљаге, а требало је да буде испоручена познатим анконским извозницима Елији Саламона Оефу, Саламону Мојсе Франку, Саламону Мојсе Маестру, Саламону Баруху, Абрааму Валенти, Јосефу Јонином, Елиезеру Коену или, у њиховој одсутности, њиховим означеним пословним пријатељима; утовар су обављали дубровачки Јевреји Арон и Елиезер Коен и Шемуел Маестро. Поменутог дана укрцане су следе-

ће партије: 160 комада без ознаке власника, 40 сланих говеђих кожа по рачуну Саламона Барио де Хајет, Ађуто Моше Бар Маноели, других 102 коже, 11 комада по рачуну Јакоба и Јоне Пинкас Леви, 231 говеђа кожа и један свитак жутог воска за Муриела Валенти, 42 коже и 8 свитака жутог воска Хаима Јурадо и Јакоба Леви, 228 кожа Шемуела Буено, 84 белих, 130 црвених и 9 жутих кордована Хахана Шемуела Бенвенуто и компањона, две бале са 21 белих и 8 црвених кордована Саламона Белзахара, 171 говеђа кожа без ознаке власника и 79 таквих кожа без ознаке власника (Ивану Палунчи у Анкони).³⁷ Једанаест дана касније укрцано је 80 говеђих кожа по рачуну Јакоба и Јоне Пинкаса Леви; десет дана пре тога, тј. 6. августа постоји шест готово идентичних исказница за брод Стјепана Бонфиоло, у којима се помињу 225 говеђих кожа Шемуела Буено, 861 кожа без ознаке власника (које би се евентуално испоручиле Јосефу Анђелу, Шемуелу Каин и Исааку Рафаелу), 121 и 113 кожа Јакоба и Јоне Пинкас Леви и Исаака Маестро, 210 говеђих кожа по рачуну Јакоба Абуафа де Франдезе (Ивану Палунчи), 109 кожа Моше Пардо и Саламона Азуби, 21 кожа под другим товарним знаком, пет бала монтолина по рачуну Михаела Валенти.³⁸ Поред поменутих кожа, 6. августа 1634, по рачуну Јосефа Калво, укрцано је на брод Стјепана Бонфиола за Анкону и шест комада бакра.³⁹ Хахан Самуел Бенвенести укрцавао је и другим приликама; двадесет седмог јула 1632. за њега је на гелеон Ивана Ђурице укрцано у Дубровнику 64 бивољих кожа и 321 београдска говеђа кожа; тада је укрцано 362 београдских кожа за Арона Коена.⁴⁰

О складишту кожних бала београдских Јевреја у Дубровнику говори и група докумената о секвестру. Извозници су ретко куповали робу за извоз својим новцем него обично кредитима у разним видовима (вересија у тканинама, давање звечеће монете унапред, служењем туђим новцем, неисплаћивањем дугова или ненаплаћивањем меница итд.). Ако би се пословни циклус више повредио него што је то дозвољавало пословање, роба би се у Дубровнику, уз помоћ дубровачких власти, избацивала из пословне колотечине, док се не подмире потраживања.

Секвестар је чешћи био, нарочито почетком XVII stoleћа. Фебруара 1608. београдском Јеврејину Абрааму Кало узапћена је сва роба која се нашла код Арона Абсатара, а за рачун Исаака Принципала (изван Дубровника) и Давида Миранде.⁴¹ Јула 1611. дубровачки Јеврејин Давид Коен про-

тествовао је Томи Стјепанову што је задржао 715 кожа, сложених у 65 бала и још 198 кожа, што је из Београда за Анкону слао Перо Антунов, дужник београдских Јевреја Исаака Адање и Јакоба Баруха.⁴² Годину дана касније, у рукама истог Давида Коена секвестрован је сав новац и вредности настале препродајом кожа Београђанина Јакоба Баруха, а за интерес Јакоба и Садика Бенданон и Јакоба Данона.⁴³ Некад је забрана стављана и на менице, односно новац који је требало наплатити меницом; јула 1610. секвестрована је меница у рукама Андрије Павлова од 66 дуката, што је требало, по рачуну Јакоба Баруха из Београда, платити Давиду Коену.⁴⁴ Године 1658. секвестроване су све књиге рабина Ефраима из Београда, на молбу Саламона Леви.⁴⁵ Из једног дубровачког писма из Београда од јуна 1612. могло би се закључити да су „Жудјели“ у Београду секвестровали коже за дуг Јакоба Баруха.

О кожном еспапу београдских Јевреја говоре и неке друге пословне хартије, регистроване у дубровачким уредима. У јесен 1612, по рачуну Давида Беннамиаса, из Београда је експедовано 28 бала, од чега 16 бала кожа, и то 12 монтолина бојених у црвцу (пурпуру) за Анкону и четири бале кордована; и у преосталих 12 бала налазиле су се коже: у 8 монтолине, у 4 кордован, што је требало из Дубровника испоручити адресатима првом приликом. Други Јеврејин Јакоб Абоаф, у поменутој експедицији такође је имао 7 бала — 2¹/₂ кордована и 4¹/₂ монтолина. У београдском писму, поводом тога транспорта, говори се и о недостатку два свитка воска. Из страха од ускока, београдски принципи налагали су пословном агенту да робу, у превозу преко мора, мора осигурати. Из једног другог јеврејског писма из Београда излазило је да су 23 бале коже допремљене из Карловаца.⁴⁷ У једној дубровачкој кући, маја исте године, извршено је инвентарисање кожа довозених из Београда које су одлуком дубровачких судија додељене Давиду Коену, као пуномоћнику Београђанина Јакоба Баруха и Исаака Адање, а не Томашу Стјепанову, који је такође полагао право на коже.⁴⁸ Кредитори београдских Јевреја из Италије обештећивали су се у Дубровнику и на рачун кожа. Фирентинац Ђовани Казама који је живео у Анкони, био је веровник Београђанина Саламона Јакобова Пернике на 220 и 532 шкуда; кад су Давиду и Аарону Коену и Аарону Абатару, агентима породице Перника, стигле од Јакоба Саламонова по рачуну Јакобове мајке а Саламонове жене — неке коже, Ђованијев пуномоћник

тражио је изравнање дуга из тих кожа; око тога је, неколико месеци касније, дубровачки суд морао да донесе одлуку о компензацији.⁴⁹

Некад је из Београда преношен караваном у Дубровник и звечећи новац.⁵⁰

Понекад се није говорило о врсти робе која је из Београда транспортована, преко Дубровника, за Венецију. У два случаја 20-их година XVII века ту су робу прихватили сами београдски Јевреји који су на привремени боравак прелазили у Венецију; такав трговац био је Хаим Јурато, компанион Самуела Адуктуса, који је остао у Београду,⁵¹ а тако су пословала и браћа Мојсе и Давид Маестро, синови покојног Саламона, тј. Мојсе је пошао на дуже путовање у Венецију и тамо је имао стан, примајући братовљеве испоруке и делећи с њим добит трговачког друштва (по сразмери 2/3 : 1/3).⁵² Поменути Давид Саламонов Маестро је још много раније, на пример, јануара 1606. а свакако и пре тога, примао на кредит робу млетачких трговаца, региструјући своје задужнице у Дубровнику; на таквој облигацији, састављеној у Београду 25. јануара 1606, потписала су се два друга београдска Јеврејина — Абраам Алмоснино и Давид Барух.⁵³ На сличан начин тројица Јевреја који су се нашли у Дубровнику по налогу венецијанског Јеврејина Давида Габаја, предали су, августа 1651, једном каравану за Београд шест свитака робе за Јакоба Коена Копира (у вредности 369 дуката и 4 гроша млетачке монете).⁵⁴

Робни промет београдских Јевреја, (па чак и њихових турских пријатеља), с Венецијом обављао се и преко Сарајева и Сплита. За неку робу коју је претходно послао у Венецију Београђанин Хаџи Ђамил, примио је 2.200 талира; признаницу о томе, коју је написао један дубровачки трговац а коју су као сведоци потписали три Дубровчанина, четири Грка и два Јевреја (Хаим Јурато, Јосеф Калво) у Београду 15. октобра 1629, упућена је преко Сплита у Венецију.⁵⁵ Преко Сплита, београдски Јевреји одржавали су робни саобраћај и са Анконом. Исаак Фастиел и компаниони из Београда упутили су 1616. године у Сплит и 99 говећих кожа, 5 бала монтонина и 70 свитака воска (што је све вредело 4559 млетачких дуката); говеће коже је њихов јеврејски агент из Дубровника послао једном компаниону у Анкону а монтонине и восак су експедовани у Венецију; из продате целокупне робе требало је купити вунене тканине у Венецији, те их послати кредиту компаниона — дубровачком трговцу у Бео-

граду Андрији Пера Роси.⁵⁶ Из Сарајева је, по рачуну Хаима Леви из Анконе, упућено Исааку Семаилу један сандук свилених тканина у вредности од 1115 дуката и 22 гроша; Јеврејин Бенсо који је био дужан да наплати тај дуг, начинио је, крајем 1656. године, уговор у 12 тачака са својим београдским пуномоћником Барухом Узиелом, како би се омогућило самом Левију да дође у Београд и наплати потраживања.⁵⁷

Пословни контакт са Анконом, а преко ње с Фирентинцима, београдски Јевреји су ипак радије и лакше одржавали користећи много боље посредничке могућности Дубровника. Крајем 1622. године, на пример, по налогу из Фиренце анконски Јеврејин Бенсабиба послао је двојици јеврејских агената у Дубровнику сандук атласа, да их експедују Езри Баруху у Београд; тај сандук задржали су Езрини веровници Ђуњо и Ђузепе Теши, као што су и друга два сандука тканина, такође Езри намењена, секвестровани Коен и Бенагора у Дубровнику, исто тако због неких Езриних дугова; сам Езра имао је неку живу у Дубровнику, у залогу.⁵⁸ Један фирентински Јеврејин се и населио у Београду; када је чуо да се у Дубровнику може слободно и заштићено живети, поднео је молбу Републици да му се у Дубровнику омогући боравак. Дубровачки сенат је 22. априла 1630. Захарији Кало и његовом момку Исааку Бенасеру дозволио тромесечни боравак, али не и дужи.⁵⁹

Поред робног, постојао је не мање значајан, па и интензиван, новчани промет београдских Јевреја са централама финансијске моћи тадашњег средоземног света. По једној шпански писаној меници, неки Јевреји имали су да Абрааму Бенатару и Шалому Моше Маестру исплате 250 дуката (по 40 гроша), два месеца по виђењу менице, и то за 20.000 акча, што су Абраам Мешулам и Исаак Адања (Аданха) Дерон платили у Београду Сулејману Назиру, по налогу неког Минхе.⁶⁰ Крајем 1516, Београђанин Мордохај Абедана послао је у Дубровник Самуелу Валентини 250 дуката меницом на Марина Павлова.⁶¹ У пролеће 1620. године Цадик Данон из Београда исплатио је дугованих 65 дуката свом сународнику у Дубровнику Јосефу Бенданону меницом на Батисту Гаџи.⁶² Некад је у целини коришћен дубровачки канал; тако, јула 1638, Београђанин Цадик Бенданон платио је Јосефу Ајуби у Дубровнику 500 реала, тиме што је том свотом Томазо Алберти оптеретио у Дубровнику конто Пера Ветера, Дубровчанина из Београда.⁶³ На

сличан начин је Јосеф Калво из Београда априла 1641, јула 1649. и јануара 1650. обављао исплате Шемуелу Маестро у Дубровнику — меницама Винценца Рогољани од 100 и 150, односно 100 те 220 реала на Никољу Ђурђева, односно Никољу Соркочевиха у Дубровнику.⁶⁴ Године 1660, један дубровачки трговац у Београду узео је на кредит од београдског Јеврејина Јака Пинкаса 100 талира, што је требало меницом бити наплаћено у Дубровнику; у ствари, он је примио само 98, јер су за трасирање менице београдски Јевреји наплаћивали 2% вредности.⁶⁵ Из Београда су меничним прометом били повезани са Дубровником и Абраам и Јакоб Перез, Мојсе Мањон и Исаак Видах.⁶⁶

Београдски Јевреји су примали или слали менице и сународницима у Венецији. По налогу Давида Мунхед из Београда, Саламон Рафаела Маестро требало је у лето 1641. да од Хаима Абенцо из Венеције прими неки новац.⁶⁷ За 416 талира што је у Београду примио од Абраама и Јакоба Переза, дубровачки трговац у Београду Марко Мирославић трасирао је, априла 1639, меницу на Бартоломеа ди Николо у Венецији, с тим да тај исплати Мануелу Бенцо.⁶⁸ Било је и меница београдских Јевреја, упућених преко Дубровника у Анкону.⁶⁹

Један случај из 1602. године показује колико је чак дубровачка влада била свесна да је менични промет у рукама балканских Јевреја многостран и свемогућ. Неки левантински Јевреји, довозећи робу преко Дубровника, задужили су се, преко својих дубровачких агената, у плаћању царине на 3.000 дуката у дубровачкој царинарници; дубровачкој влади је новац био потребан у Београду, те је од поменутих агената тражила меницу, којом би новац наплатила у београдској јеврејској насеобини. Дужни су били Јевреји у Софији и Цариграду; како агенти нису располагали с пословним налозима на београдске фирме, молили су да се исплата обави у местима у којима су живели њихови принципали.⁷⁰

Пословања између Јевреја и Дубровчана била су још много чешћа и интензивнија у самом Београду. Обично су Јевреји иступали као веровници, тј. конкретно као гростисти који су на почек давали робу ситним дубровачким трговцима — препродавцима. Могло би се чак рећи да су Јевреји почели да кредитирају дубровачке трговце у Београду пре него у самом Дубровнику.⁷¹ Према једној облигацији, састављеној у Београду првога априла 1612, Бернард Барт. Кореис, пореклом Француз, примио је од

београдског Јеврејина Исаака Адање фирентинског атласа за 67.340 акча, што је требало да исплати за шест месеци.⁷² Пре 1615. године, Београђанин Саламон Маестро дао је кредит Дубровчанину Ивану Грапи (1615. године већ покојном).⁷³ У Дубровнику је, августа 1618, регистрована Иванова задужница на 24.000 акча, тј. на вредност у тканинама што је примио од Саламонова брата Мојсеса Маестро, с роком отплате од године дана; постојала је још једна обвезница (од 4. октобра 1614) истом Мојсесу на 29.040 акча, за добијене млетачке вунене тканине и атлас. Како је покојников брат Никола настојао да се ослободи обавеза, образован је арбитражни суд, у коме се налазио и београдски Јеврејин Давид Пардо.⁷⁴ Задуживања за тканине некад су достигала замашне своте. Дубровчанин Јакоб Лупов узео је, на пример, првог марта 1621. од Пинкаса Левија фирентинског атласа и каризеја за 225.000 акча, с тим да се исплата обави угарским дукатима у току од године дана; средином јула исте године, Јакоб Лупов и Томаш Перов примили су млетачких тканина за 83.560 акча, с роком отплате од 12 месеци.⁷⁵ И синови Пинкаса Левија, Јакоб и Јона — иступали су као гростисти — веровници; код њих су се, септембра 1629, два дубровачка трговца задужила на 312 талира, што су примили од Баруха Адање, дајући залог.⁷⁶ Према одлуци арбитражних судија 1638. године, Доминко Наљешковић и компаноци из Београда били су дужни да плате 310 шкуда Јакобу Пинкаса Леви, за новац примљен меницом; у исто време, поменуто трговачко друштво имало је, још из 1623. године, потраживања од Јеврејина Азубија на 73 дуката.⁷⁷

Посебан значај задуживања Дубровчана у Београду код локалних Јевреја представљало је узимање новца да се купе говеђе коже. Према облигацији од 12. фебруара 1611, Перо Антунов и Франо Риналди постали су дужници, тј. закупци Исаака Адање и Јакоба Баруха на 192.200 акчи, што су примили у тканинама и у готовом новцу; за ту вредност обећали су да ће, у року од четири месеца, испоручити, и то у Дубровнику (плаћајући и џумрук) 1.200 говеђих кожа званих „делеп“; из Дубровника је требало да коже пребаце у Анкону, да их тамо продају, а да Јеврејима врате акче у талирима, по курсу од 80 акчи за талир.⁷⁸ Таквим позајмицама београдски Јевреји су пословно потчинили људе „латинске чаршије“, претворивши их у свој неплаћени пословни апарат.

Било је, међутим, случајева да су неки Јевреји дуговали јачим дубровачким трговцима у месту. То су обично били потрошачки кредити.⁷⁹ Ипак, по једној обвезници од 26. априла 1610, Мојсес Јакоба Данон примио је од једног дубровачког трговца у Београду тканина за 4.558 акча, што је требало да исплати за шест и по месеци.⁸⁰ Из тога времена постојао је и један дубровачки кредит Адањи Јакоба Баруху у Београду од 200.000 акчи за набавку кожа; пошто новац није враћен, марта 1612. изведен је »libello« против Давида Коена, дужниковог пуномоћника у Дубровнику; вересија у тканинама и новцу требало је да се наплати од кожа у дубровачком магацину.⁸¹ Можда су се временом улоге промениле, тј. можда су најпре Дубровчани у Београду били веровници сиромашних јеврејских придошлица. Граница би, можда, била управо 1612. година. Било је случајева да су Дубровчани, нарочито при ликвидацији оставштине, Јеврејима продавали и много тражене зачине, на пример 385 литара бибера, после смрти неког Мата.⁸²

Јакоб Барух је 1612. године дуговао 240 дуката и неким сународницима у Дубровнику, по задужници начињеној у Венецији 16. марта 1606. године.⁸³ Крајем исте године, Саломон Мојсија Маестро и Мојсес Бенданон (уз Исаака Арари из Скопља) измирили су своја дуговања у пословима које су дотад водили с неким Јеврејима у Дубровнику.⁸⁴ Августа 1659, београдски Јеврејин Јонтон Јове Леви имао је преко пуномоћника у Дубровнику потраживања због две бале млетачких тканина од брата Теодора Јакомина из Пловдива.⁸⁵

Јевреји из Београда, као веровници, доста се често помињу у заоставштинама, тј. кад је после смрти трговаца требало окончати пословања. Саломон Маестро, у заједничким пословима између Томаша Глође и Николе Грапија, био је кредитор овога другог, па је имао код себе неки његов залог.⁸⁶ Исаак Адања је, према облигацији од 25. маја 1611, био веровник Ловра Гвази, покојног 1616. године, кад су се разграничавале стране у ранијој компанији.⁸⁷ Приликом ликвидације пословања Марина Луке Марковића, 1629. године, двојица београдских Дубровчана дала су изјаву да су платили 20.000 акча „једном Жуђелу“ за дуг покојног Мара.⁸⁸ Тројици београдских Јевреја, нешто касније, исплаћено је 14.000 акчи из оставинске масе покојног Ивана Славацати.⁸⁹ Јеврејин Јосеф Калво узнемиравао је скупљача добара Бан Антонија Торете, Млечанина, умрлог у Београду, те га је 1537, позвао пред суд у Београду.⁹⁰

Због неизмирених дуговања, а нарочито због потраживања од наследника умрлих дужника, београдски Јевреји су се почешће спорили са својим дубровачким суграђанима. Обично су се бирале арбитражне судије а ређе се излазило пред кадију. Из 1608. године, најпре се спорио компањон с наследницима Јакоба Бенковића због 100 кожа и других 6.000 акча, колико је друштву дуговао Исмаил Јетиша Угион.⁹¹ Саломон Мојсија Маестро спорио се с Николом, братом и наследником Ивана Грати, свога дужника.⁹² Једног дана пронела се вест по чаршији да је исти Саломон извео Николу из радње пред турски суд, служећи се лажним сведоцима Турцима; видећи свог отечевника у шкрипцу, група дубровачких трговаца отишла је у „мешћему“, те се нагодила с тужитељем да се спор води пред изабраним судом трговаца.⁹³ Један Дубровчанин из Београда избегао је, с јесени 1634, у Ваљево, где је лежао немоћан, имајући на глави велику невољу „од овиех Жуђела“ и не усуђујући се да дође у Београд.⁹⁴ О невољама с наплатом зајма београдским Јеврејима сведоче и нека писма дубровачких трговаца из Београда влади завичајне републике. Један трговац је, фебруара 1641, написао: „продавали смо хаљине нас за либерати се од невоља и извадити се из робства Жуђела“. Месец дана касније, београдска колонија јављала је дубровачким оцима о својим напорима да се раздуже тешке камате у вези с позајмицом од 200 талира, узетих да би завршили цркву; Јевреји нису хтели да чекају, него су часнике насеобине позивали на турски суд, кажњавајући их великом глобом.⁹⁵

Уосталом, сасвим природно, било је спорова и међу браћом — наследницима Јеврејима. У расправи између Мојсеса и Давида Маестра, синова Саламонових, изабрани арбитра имали су да пресуђују по рачунима, који су браћа срочила и потписала у Венецији; Мојсес који је живео у Београду, требало је, по пресуди, да прими 620 султанина и угарских дуката; постојали су и дугови за тканине Давиду Абоафу у Анкони, а требало је исплатити и тканине које је брату Давиду у Београд слао Мојсес, који је раније боравио у Венецији; постојала је и једна меница на 500 угарских дуката, коју је Мојсес трасирао на Давида, што није ушло у компензациону своту од 620 златника.⁹⁶

Било је доста послова између Јевреја и Дубровчана или између самих Јевреја у Београду који су се лепо завршавали. На пример, 21. јануара 1621. Јосеф Аарон Коен

из Београда објавио је закључницу послова са братом Давидом Коеном, који се након тога преселио у Дубровник; акт о томе потписали су као сведоци Рафаел Давид Пардо и Елиан Муњон.⁹⁷ Неки Дубровчани живели су кућа уз кућу с Јеврејима; на пример, Лука Ив. Наљешковић, односно касније Марин Дом. Светина имали су с једне стране за суседа Хаима Хоџу.⁹⁸ Према томе, Јевреји, који су са домаћим трговцима (Босанцима, муслиманима, Грцима и Јерменима) у XVII веку потиснули Дубровчане, имали су са Дубровчанима „доста додира, али не само конкурентских“.⁹⁹

Изгледа да београдски Јевреји нису слали еспап у дубровачку луку године 1636, пошто је наређења будимског паше у том смислу издејствовао агент сплитске скале Јосеф Пенсо.¹⁰⁰ Марта 1634, Вијеће умољених у Дубровнику затражило је од провидника града мишљење у вези са свиленим тканинама и кожном робом Јевреја. Средином јула исте године, поменуто Вијеће дало је изјаву да Јевреји и други не уживају изузимање које се односи на Дубровчане у Отоманском царству у погледу плаћања „ресима“ (тј. пореза на коже); они су морали приликом извоза робе у Дубровник да покажу потврду да су платили „ресим“, иначе би морали да, у име казне, у Дубровнику плате царину преко уобичајене стопе у висини двоструког „ресима“, тј. по дукат за сваку бивољу и пола дуката за сваку говеђу кожу.¹⁰¹

У другој половини XVII века, пословне позиције београдских Јевреја, у односу на Дубровник и Запад, нису се много измениле. Јевреји су озбиљно конкурисали Дубровчанима у Србији. Због тога је дубровачка влада, 7. новембра 1673, констатовала да они преотимају од Дубровчана трговину кожом и вуном. Уосталом, не само у Београду, него и у самом Дубровнику Јевреји су стално пословно јачали. На поменутој седници, 7. новембра 1673, дубровачка влада је одредила висину царине на волујске и бивоље коже које су Јевреји превозили са Леванта преко Дубровника у Италију. Било је дубровачких трговаца који су куповали коже за рачун Јевреја. Чак и у Банату, Јевреји су се бавили пословима крупног кредита и залагањем вредносних предмета.¹⁰²

Јевреји су врло спретно кријумчарили своју робу као дубровачку и тако плаћали мање царине. Као што је познато, дубровачка роба имала је изузетно повлашћен положај; не само што је била ослобођена царине, трошарине и других дажбина, него

је уживала и повластицу, на пример, специјалну заштиту и олакшицу у транспорту. Више докумената сведочи о томе да је јеврејско кријумчарење вршено на тај начин што су Јевреји на своје бале и свитке стављали црни жиг (дубровачки) а не црвени (јеврејски). Те злоупотребе често су извођене уз помоћ крамара, који су кирицијама издавали лажне тескере. Још 30-их година XVII века дубровачка влада је настојала да се одбрани од тог контрабанда, те је, на пример 9. јула 1634. и 17. априла 1637. о томе давала налог својим поклицарима на Порти.¹⁰³

V Млетачки обавештајци међу београдским Јеврејима за време кандијског рата

У науци се зна да су Јевреји, као увек и свуда и касније, били у политичком погледу елеменат који се држао владајућих кругова и владајуће нације, јер су од благонаклоности ових зависиле њихове пословне могућности. Због своје повезаности с Турцима, они су и били жестоко гоњени од стране Аустријанаца, када је Београд пао у руке Хабзбурговаца. Млечани, као и остали Италијани, такође су Јевреје сматрали турским уходама, захваљујући којима је велики везир био обавештен о свему што се у свету догађало, а нарочито о збивањима на бечком двору.¹ Као и у другим османлијским поседима, Јевреји су и у Београду ступали у службу Турака као чиновници финансијске струке.²

Средином XVII века, неки београдски Јевреји, пословно повезани с Венецијом, почели су слати податке обавештајне природе Млечанима, обично преко Дубровника. То је било доба дуготрајног и заморног кандијског рата, када је Београд представљао најважнију базу снабдевања и војни логор за турски фронт према Далмацији. Поред вести, које су се односиле на београдски гарнизон, слата су и обавештења о стању у Отоманском царству, у целини. Бар двојица обавештајаца у Београду служили су као пункт и другим истакнутим шпијунима (на пример, из Будима), а примали су и писма са директивама из млетачке обавештајне централе у Сплиту. Имали су рођаке (посебно у Цариграду и Сплиту) који су такође радили на шпијунском послу, или су од својих добрих пријатеља (опет нарочито из Цариграда, али и из Ердеља) обавештавани о новинама. Своја писма слали су преко Дубровника и Сарајева, и то један обавештајац, пре свега, свом шураку Јеврејину, који је после доставе предавао надлежнима у Сплиту.

Треба претпоставити да је главни београдски обавештајац био Шемуел Лумброзо, који је имао везе с Венецијом (помињу се у шпијунским порукама цариградски рођаци Лумброзо). Сплитски лекар Јуда Лумброзо вероватно је такође био веза београдског извештача Лумброза; за своје заслуге на пољу војне медицине у кандијском рату Јуда је примио јавно признање од самог генералног провидура и главног заповедника млетачке војске у Далмацији.³

Достава од 23. октобра 1647. је гласила: приспели су војници од Шибеника, много постиђени јер ништа нису постигли а сами су претрпели велику штету; зато Турци за пролеће припремају велики поход у коме треба, како се прича, да учествује 200.000 људи, с великом количином хране, џебане и топова; за везира који је војевао под Шибеником, причало се да ће бити погубљен, јер је кријумчарио. Обавештајац је тражио да Млечани имају поверљиву особу у Дубровнику, којој би упућивао писма.⁴

У писму од 1. новембра јављено је да је велики везир погубљен, због корупције и због штете коју је нанео у Далмацији; артиљерија је смештена на сигурно место за следећу годину, а очекивале су се нове и добре трупе; о овоме је обећао нова обавештења, ако буде имао поузданике у Сарајеву или Београду; у Београду су се проносили вести о побуни у Науплиону (Мореја), те се цео свет налазио у конфузији; у Багдаду се побунио не само народ него и заповедници, те је на ту страну упућена војска; у Цариграду се куга много раширила. У подужем саопштењу из Београда, од 9. новембра 1647, пренесени су и делови из писма Самуела Лумброзо (цариградског) своме брату, доктору Јуди; у Београд је стигла штафета из Цариграда са вешћу да је сиротиња хтела да каменује великог везира зато што није исплатио јаничаре, посебно оне који су били одређени да пођу у Далмацију; султанија мајка дала је грдан новац неким да се гунгула смири; сутрадан, пак, виђене су обешене многе коловође побуне; главешине су много озлојеђене због својих неуспеха у Далмацији; издато је наређење да се за два месеца дигну на ноге 30.000 пешака да би се послали на ту страну; на Порту је позван босански паша да поднесе усмени извештај о стању на далматинском бојишту; било је извесно да ће до акције доћи за три месеца, те је „пријатељима“ саветовано да буду будни; на султановом двору су се из дана у дан мењали руководиоци, посебно они који су били у дослуку с непријатељем; у Београд је стигла и друга штафета, с новим вести-

ма из Цариграда о покретима трупа према граду Кандији и о томе да се и на Криту и у његовим водама очекују значајни успеси.⁵

Двадесет осмог новембра обавештајац из Београда јавио је да су из Цариграда стигли синови Јакоба Лумброзо који тамо станују и да су потврдили гласове о смрти великог везира и да „влада иде из зла у горе“; на Крит је отпављен један функционер да прими рачун од тамошњег паше и да установи да ли је крив; у Београду су се већ почели сакупљати за пролећни поход војска и товари барута, а пшеници и осталом храни је цена доста скочила. Обавештајац је тражио да се одреди повереник у Дубровнику, јер у сваког није имао поверења. За успостављени канал значајна је белешка повереника из Дубровника да дубровачка господа често плене његова писма.⁶

Једно писмо, са јеврејски означеним датумом од 29. јануара 1648, примио је млетачки заповедник код Солина, преко повереника из Дубровника. Оно је јављало о тешком положају владе у прибирању новчаних средстава за ратне потребе, о буни која је избила у Багдаду и о томе да је за гушење те буне позван будимски везир који је већ био стигао у Београд; о вести примљеној у Београду о великом успеху задарских ускока у Далмацији; о припремању великог броја галија.⁷ У резимираној забелешци која носи наслов „Нове вести примљене од другог конфидента“ од 7. децембра 1647. (опет и с јеврејским датовањем), саопштено је да су приспели из Цариграда скоротече са заповешћу да се купи велика количина жита, због чега су на тржишту скочиле цене; у Београд је стигло и много товарних кола са сировинама за прављење барута. Слична су била и обавештења седмицу дана касније; не престају да долазе кола натоварена муницијом; сви путници који стижу из Цариграда, потврђују да се припрема сто галија; постављен је нови будимски везир, који се у Београду очекује сваког дана.⁸

Из доставе 1. јануара 1648. Млечани су сазнали да је нови будимски везир приспео из Цариграда, да се задржао у Београду и да од тамошњих Јевреја тражи велику своту талира (ту је Јеврејин поново уздахнуо: „Нека нам бог помогне!“); везир је собом довео једног Јеврејина, који је донео новости из Цариграда о побуни у Багдаду, о упућивању великих снага на побуњенике, о томе да се скупљају новац, људи и товари за војну кампању чим оврмени; у самом Београду свакодневно су се мага-

ционирале велике количине пшенице, брашна и барута. Шеснаестог јануара 1648. јеврејски обавештајац из Београда јављао је Млечанима да преко зиме могу бити мирни, али да Турци за пролеће припремају „велики Звекет оружја“, због које офанзиве се већ прикупљају пешаци, коњи и топови а именовани су и нови заповедници; функционер који је дошао за печење двопека, остао је у Београду преко целе зиме, јер је примио нова наређења о спремању великих количина хране; због тога су цене пшенице поново скочиле; сви који долазе са султановог двора жале се на лошу управу, која целокупно благо харчи на жене; будимски везир још се налазио у Београду и „добро нас (Јевреје) је очерупао“; свет је био сит рата, те су сви желели мир.⁹

Порука од 10. фебруара 1648. садржавала је наводе обавештајца Београђанину мање познатог из Будима (*»quello si diceva di Buda«*), који је са централом у Сплиту општио преко пункта у Београду. У Будиму је наређено да се припреми 4.000 бораца да чим гране пролеће крену у Далмацију, но у ту вест нико у Београду није веровао. Из Будима је прispело 300 најугледнијих првака са захтевом да им везир преда три или четири лица која су годину дана раније узимали новац од сељака, претећи да ће свашта учинити јер је у Будиму због тога народ почео да се креће, тим пре што су та лица побегла царевцима и у Ердељ; везир који је дошао у Београд, био је човек велике вредности, но много је био склон злату, те се лако дао корумпирати; према гласинама, у Цариграду је припремано 200 галија за Крит; у погледу владе, сваког дана су се показивале новине, јер султан није имао вере у своје потчињене, те су се врло често приређивала погубљења. У Цариграду је престала куга, од које је помрло 160.000 Турака, хришћана и Јевреја; двадесет дана владала је незапамћена глад, тако да су хлебчићи од 7 драма стајали две акче (80 акча је ишло у реал); потврђене су вести о побуни у Багдаду, при чему се јавно говорило да је то масло млечке господе; један обавештајчев пријатељ из Цариграда рекао му је да се у Азији побунио неки паша, који је са 25.000 људи напао турске земље; још није био именован паша који би требало да пође у Далмацију, али се сматрало за сигурно да ће то бити велики везир; у Београд су свакодневно улазила кола са потребама за рат, те су се потом ове експедиовале ка далматинским странама.¹⁰

Писмо од 17. априла 1648. није слато преко Сарајева него преко Дубровника (преко ког пункта је упућивано искључиво само једно писмо месечно); ту је стари повереник београдског обавештајца отпутовао, али је остао један други, доста окретан. Тих дана су, у вези с празницима, стигле разне штафете из Цариграда, те су донеле више новости. Будимски везир је смењен; како се то дешава свака два или три месеца, ствара се велики неред; говори се да је погубљен први везир због неуспеха на Криту, те се очекивао други који ће гомилати злато; у Багдаду се побуна настављала, те је на побуњенике кренуо један паша са 40.000 коњаника; у Крит је експедиовано 30.000 бораца с великим бројем галија; у Цариграду је поново избила куга, као последица велике глади; ту се мера мяса плаћала 14 а брашна 6 акчи, што није било запамћено; за Далмацију се шаљу само трупе за одбрану земље; стари чауш пошао је у Бања Луку, а приспео је нови с наређењем да се пече велика количина двопека. Обавештајчев рођак Лумброзо није више желео да сарађује у шпијунској мрежи.¹¹

У првој седмици јуна по једна порука упућена је преко Дубровника и Сарајева. У писму од 13. јуна дате су новине, стигле са штафетом из Цариграда. У великом дивану погубљено је шест великаша који су се побунили у Меки. Штафета пристигла из Будима дан раније, пружила је обавештења и о приликама у Ердељу. Нови везир који се још налазио у Београду, припремао се да крене у Будим. На фронту у Далмацији, Клис је требало добро утврдити. С обзиром да из централе ништа није јављано у погледу неког обавештајца, повезаног са Београђанином, овај више није хтео да прослови ни речи.¹²

Доставом од 30. јуна саопштена је вест курира који је стигао из Цариграда о изласку отоманске флоте према Криту; Тунижанима у овој експедицији султан је дозволио да освојено задрже за себе. Од пријатеља Валенце, који је у Београд дошао на 15 дана, обавештајац је сазнао да први везир добро гледа баиловог тумача; проносиле су се вести о тајним преговорима о миру, којима да је наклоњен велики везир; уопште, у владајућим круговима владала је пометња, чак и у султановом сарају, где су мрмљали против концепција великог везира. У Багдаду је одведено седам вођа побуне, те су довучени у Смирну, где су тројица посечена а четири су нестали. Примљена је вест да ће у Подунавље доћи велики број Татара да спрече

евентуалну помоћ Аустрије Млечанима у Далмацији. У Београд је стигао један чауш с наређењем да узима по десет реала по глави од хришћана и Јевреја; због тога се свет покренуо, јер таква пракса обезвређује постојеће повластице, те се страхује од побуне. Чауш је донео и упутство да се купује пшеница како би се прави двопек за следећу годину (ту је обавештајац уздахнуо: „Нека нас бог штити!“). Ранији конфидент, вероватно ненаграђен, почео је да прети, те обавештајац није знао шта да ради, јер је од њега запретила опасност да посао не провали.¹³

Саопштења у писму од 28. јула 1648. дата су на основу вести, пристиглих штафетом из Цариграда. Обавештајцу је у великом поверењу саопштено да је султан дао погубити великог везира и муфтију, пошто су се усудили да раде на миру; како је глас стигао из Будима, обавештајац није гарантовао за његову истинитост. Један обавештајчев пријатељ дошао је из Ердеља, те му је рекао да су преко Ердеља пропутовали неки курири са депешама из Цариграда за Венецију; писма су била шифрована и много нејасна. Затим је поново стигла вест да је султан погубио пет од многих доглавника, али није потврђена вест о смрти великог везира. У Цариграду је владао велики метеж а куга је харала; само од Јевреја умирало је 300 дневно. С ранијим конфидентом обавештајац је имао муке; овај се надао цекинима, те је био спреман да му за њих открије и ђаволеве тајне; саопштио му је да зна где је смештена артиљерија за 20.000 војника; од њега је сазнао да се већи број Турака припрема у пустошење шибеничког краја и испод Клиса.¹⁴

Поруке од београдског обавештајца Јеврејина које су стизале у Сплит, поново су нам познате за позну јесен 1648. године. У писму од 28. новембра 1648. пренесена је вест курира из Цариграда да је дошло до реорганизације спахијске војске и старих јаничара; паши од Канеје (Крит), султан је дао титулу великог везира. После тога су ранији велики везир и муфтија инспирисали велики метеж у Цариграду, у коме је погинуло више од 1.000 људи, поред много рањених; маса је ишла да се жали султану и султанији — мајци, која се налазила у једном месту, удаљеном пола дана хода од престонице, тражећи да се кривци казне; пошто ни султан ни његова мајка нису нађени, настало је ново велико крвопролиће, чак су се, према неким вестима, чули гласови о устоличењу новог владара; користећи се овлашћењима, везир из Ка-

неје позвао је старе спахије и јаничаре да начине ред. И најновија штафета из Цариграда потврдила је вести о метежима. Цео свет је кричао, захтевајући новог султана и бољу управу; триста првака, људи из сераја, изашло је на улице, тражећи да се задовоље њихови захтеви; њима су се придружили многи незадовољници, који су почели с насиљима, тако да је грађанство престонице било у великом страху; јавили су се преостали од 3.000 јаничара, па је настао прави хаос.¹⁵

У достави од 9. децембра 1648. јављено је Сплиту да је један трговац, који је приспео из Цариграда, донео вест да се мајка новог султана показала наклоњена миру, да би подигла свога сина. У погледу Клиса, у Београду се очекивала велика офанзива, али се осим 3.000 војника, други нису јавили.¹⁶

У кратком писму, од 8. јануара 1649, обавештајац је јавио да се прича да млетачки генерални провидур намерава да нападне Херцег-Нови. У Београду се, поводом тих гласина, није припремала никаква помоћ граду.¹⁷

У достави од 1. фебруара 1649. саопштено је да је у Београд, с великом помпом, стигао аустријски амбасадор на путу за Цариград. Из Цариграда је дошао курир са вешћу да је султан упутио 500.000 реала заповеднику Алжира, с наређењем да опреми велики број галија, да се уједини са султановом флотом и да плене све по мору до Корона. У Београду се нису вршиле никакве припреме против Далмације. Пет дана касније обавештајац је јавио о вести да је султан Ибрахим умро, да његов син још није пунолетан, али да је велики везир талентован и врстан човек, који ће убрзо потчинити војску; у Цариграду је било великих смакнућа. Очекивао се чауш с наређењем да се затвори дубровачка скала због тога што Дубровчани помажу Млечане. Пошто је већ написао писмо, дошао је к њему конфидент и саопштио му да је чуо из поузданог извора да ће Турци следеће године напасти Далмацију, посебно у правцу Задра, те да зато добро треба отворити очи.¹⁸

Достава од 20. априла 1649. садржавала је вести према писму које је обавештајац пренео из Цариграда. Турска армада од 150 добро опремљених галија је испловила. Тиме су пропали мировни преговори, против којих је нарочито радио капудан-паша. Велики везир је намеравао да најпре уништи млетачку флоту, те да се потом искрца на Крит. Аустријски амбасадор није на

Порти нарочито примљен. Против Далмације Турци нису припремали никакву акцију. Пет дана касније из Цариграда је (за свега седам дана!) стигла у Београд штафета, која је носила наређење будимском везиру и босанском паши да скупе како пешаке, тако и коњанике и да одмах крену у правцу Задра. У Београду се нису вршиле никакве припреме. Својој конспиративној вези, иначе свом шураку, београдски обавештајац је с великом тугом јавио да је његов најстарији син умро у затвору, пошто је радио за Млечане.¹⁹

Саопштења од 1. јула 1649. упућена су пре доласка курира из Цариграда. Многи су потврдили вест о успеху отоманске флоте, о чему су београдски Турци ћутали, мада би желели да подигну дух народа, причањем о успешној пловидби армаде према Криту. У Босни је сакупљено 20.000 пешака који су упућени у Ливно, где чекају вести о успесима на Криту. Обавештајац није био у стању да јави о броју војника који те године треба да пођу на Задар, јер је била реч о врло тајним заповестима датим паши. Будимски везир стигао је у Београд, што је био знак да је, на општу жалост свих, смењен са положаја. Са чаушем су стигла нова наређења о затварању дубровачке скале и опозивању емина с те скале. Пошто више нису одлазили каравани а трговина преко Босне је била уништена, обавештајац је свој канал пребацио на Дубровник.²⁰

Писмо од 24. августа 1649. доносило је значајну вест да се преговара о успостављању трговачких веза између Турске и Венеције преко Дубровника. У то време било је теже него раније упућивати извештаје, јер су Турци били врло подозриви, те су батинали људе и за најмању ситницу. Тада је готово цео Крит прешао у руке Турака. То их није понукало да предузму какве акције и против Далмације. У Цариграду опет су дигли глас спахије и јаничари.²¹

Обавештења од 4. септембра 1649. потицала су од разних штафета које су стигле из Цариграда. Јаничари и спахије су већ били примирени, пошто су погубљена двојица главних криваца, одговорних за покољ јаничара. Неке друге вести о односима у вези с Канејом обавештајцу је донео конфидент, примивши их од штафете. У Београду је владала велика оскудица, јер се због сталних киша није могло врћи. Цена брашна скочила је на 60 акчи, док у друга времена цена није била виша од 10 акчи. Многи војници су дезертирали

због глади и куге.²² У краткој поруци, шест дана касније, београдски обавештајац је јављао о тешком поразу турске флоте приликом напада на критску тврђаву Суда, којом приликом је погинуо и капудан-паша. У Београд је стигао и нови будимски везир.²³

Писмо од 1. октобра 1649. (у време рамазана) донело је информацију о доласку у Београд главног чауша са Порте као истражитеља да се утврди одговорност оних који су упућивали пшеницу и остале намирнице у млетачке поседе; истрага је била покренута на захтев паше из Канеје, који је султану писао да се непријатељ стално снабдева пшеницом која се извози из царства, и да се ова довози чак на Крит. Иако је скоро прошла жетва, владала је велика оскудица у житу, тако да се ока брашна продавала по четири акче. На крају се обавештајац жалио да Турци из Херцег-Новог пљачкају курире који иду у Дубровник, да би предупредили евентуалне послове Шпанаца и Венеције.²⁴

У првој десетини новембра 1649. обавештајац у Београду опет је користио обарија канала, шаљући поруке, наизменично, преко Дубровника и Сарајева. Од штафета које су тих дана стигле из Цариграда, сазнао је да је наређено људима који су се с пашом налазили код Ливна да дођу на зимовање у Београд. Ову су вест добро дочекали београдски трговци, надајући се доброј проћи робе. Од једне угледне личности сазнао је да су збивања на Криту пошла веома лоше по Турке, који су били крваво тучени приликом једног свог јуриша, на град Кандију. У Цариграду је владала оскудица у храни, тако да се кила брашна продавала по 60 акчи. Због тога је у редовима свих „нација“ избила куга. Због недостатка жита није ни у Београд стигло никакво наређење о прављењу двопека, тако да се могло сматрати да ће и „далматинске ствари“ протећи мирно.²⁵

Јевреја млетачких обавештајаца било је у Београду и за време тзв. бечког рата. Млечани у Далмацији, преко достава неког Јеврејина, били су у току развоја операција у Угарској у годинама после турског повлачења испод бечких бедема а пре пада Београда у руке цареваца.²⁶ Уосталом, о паници и расулу деморалисане османлијске војске која се враћала испод Беча, о тим гомилама изгладнелих, ненаоружаних и престрављених војника који су свакодневно пролазили кроз Београд, бежећи

кућама, писао је Млечанима нико други него султанов лекар Анђел Томи, из Београда 7. октобра 1683. године.²⁷

Тако су из седмице у седмицу Млечанима у Далмацији стизале политички и војнички врло значајне вести, понекад критички верификоване, из јеврејске насеобине у Београду, где су се обавештајци изврсно послужили својим разгранатим пословним и рођачким везама, али и својим пријатељским контактима са угледним Турцима у врло значајном београдском логору. Београдски пункт обједињавао је рад сличних обавештајних јеврејских пунктова у Будиму, а нарочито у Цариграду, одакле су стизали курири; њихове и друге поруке преко трговачких каравана, крамара или специјалних курира достављале су се централи у Сплиту (изузетно и Трогиру), опет преко јеврејских рођачких и пословних канала. Не само вести о позадини далматинског фронта, него и саопштења о укупном стању у царству, посебно у престоници, представљали су драгоцене информације. Обавештења о развоју прилика на критском бојишту најбрже су стизала преко београдских Јевреја.

VI Записи путописаца XVII века о београдским Јеврејима

Већ је речено да су се путописи XVI и XVII века и странци који су боравили у Београду, у својим описима Београда задржавали и на Јеврејима. Овде би се пружио о томе за XVII век неколико вреднијих детаља.

У необјављеном путопису млетачког баила који је 1681. године одлазио у Цариград, стоји за Београд да има „da 500 christiani, altretanti (још толико) Hebrei et 26.000 Turchi“.¹ Кикле (1658) је о њима забележио да „имају велики број својих породица, своје дућане и робу, и једну четврт посебно за њих одређену“.² Према једном аустријском извештају из 1663. године, Јевреји су у Београду имали своју улицу где су продавали различиту робу. Недалеко од те улице налазила се пијаца на којој су се дражбом продавали заробљеници и робље. Близу Дунава, код скеле за Темишвар, односно у близину шећерхане, Јевреји су имали „врло велику двоспратну кућу“, где је становало 800 Јевреја, па су ту имали и своје школе. У том општежићу који су Јевреји називали Абхехам, према једном каснијем извештају, налазило се 103 собе, 49 кухиња и 27 подрума.³ Из тих година је и запис Евлије Челебије; он је, поред три

махале Грка, Срба и Бугара на дунавској обали, у близини ових, али поред тврђаве, затекао јеврејску махалу; између девет немуслиманских богомоља, он је убројао и јеврејске храмове, поред грчких, јерменских, српских и бугарских цркава.⁴

Француз А. Пуле у својим „новим извештајима са Истока“ (1658), доноси неколико корисних података. Јевреји у Београду, чији је језик, као и другде међу отоманским Јеврејима, шпански, допустили су му да види најскривеније тајне њихових синагога (de leurs Synagogeus, дакле множина). Он је писао и како су хајдучи напали караван с Јеврејима из Београда на путу за Темишвар; неколико Јевреја је, при томе, отрпело бес хајдука.⁵ Оно што је посебно занимљиво јесте да се нигде изричито не помиње да су се београдски Јевреји бавили препродајом робља (мада су га изузетно ту продавали из Угарске), иако је Београд, нарочито у XVII веку био велика пијаца робља, посебно угарског. Неки француски путописци XVII века помињу Јевреје као трговце робљем,⁶ а једна одлука диванског савета из месеца маја 1565. забрањивала је солунским и сереским Јеврејима да држе робове и робиње исламске вере.⁷

У погледу њихових занимања, Француз Блез де Виженер (1662) записао је да Јевреји, настањени по градовима Турске, живе од трговине и лихварења.⁸ У погледу пословног морала, Енглеz Браун (1669) приметио је за Јермене: „изгледа ми да су у трговини поштенији и јевтинији него Јевреји или Грци“.⁹ Ипак, поред неких Латина и муслимана, они су били и најбољи лекари; лекара Јакоба наводи Евлија Челебија,¹⁰ а овде су већ поменути и лекар Исаак (1537), лекар Шемуел и „Zарро, Hebreo, medico“ (1643); треба претпоставити да су се тим услугама у Београду добро представили већ у XVI столећу.

VII Јеврејска насеобина у Београду као верско-културна заједница: рабини, школа и духовни живот

Од осталих трговачких нација у Београду, Јевреји су се разликовали по томе што су представљали не само затворену професионалну заједницу, него што су кроз њу много интензивније културно живели него остали житељи и трговци Београда. То је, можда, основни разлог што су обрађивачи јеврејских насеобина на Балкану, као и Игњат Шланг за Београд,

обраћали највећу пажњу рабинима и њиховом раду у правној и теолошкој знаности.

Као и у другим многобројним јеврејским насеобинама, у Београду је већ од друге половине XVI века било у исто време неколико рабина, јер је било и неколико синагога, па и јеврејских општина, већ саобразно пореклу досељеника. Према једом не баш сигурном податку, већ 1567. године биле су у Београду три синагоге, неколико рабина (то нису обавезно свештена лица!) а главни рабин је тада био Абраам Бењамин.¹ Пигафета (1567) пише да је Мехмед-паша Соколовић, да би саградио безистан, сравнио са земљом једну јеврејску синагогу и три цркве рашких хришћана.² Самоуправни живот био је везан за храмове којих је било више; ешкенаски се вероватно звао „Шалом“, како то наводи солунски рабин Медина. За главног рабина биран је најспособнији, без обзира да ли је ешкенаског или сефардског порекла; ипак, до почетка XVII века у звању главног рабина није било ниједне личности шпанског порекла. У XVII веку општи „саобраћајни“ језик био је шпански. Игњат Шланг оспорава наводе савременика рабина Медине и хисторичара отоманских Јевреја Розанеса да су постојале озбиљније разлике међу ешкенаским и сефардским општинама у Београду.³

Рабин Абраам Бењамин обављао је свештеничку дужност више од 30 година, све до 1570, када је ту службу наследио Абраам Гаскон за следећих 20 година. У времену од 1540. до 1570. године помињу се још као свештена лица и старешине заједнице у Београду хахами Јесеф бен Јицхак, Јосеф бехор Шелома, Јосеф бехоф Даниел, Јосеф бен Јакоб, Моше бен Нахман.⁴ Потом се истакао Меир Анђел, који је 1593. штампао у Цариграду књигу о моралу и етици, писању и поетичном стилу, а 1619. у Кракову коментаре о традицији и о граматикалним неправилностима у Библији; његово велико дело о истом предмету објављено је у Мантови 1622, већ после његове смрти; рабинско звање напустио је у Београду 1617. године, те се населио у Светој Земљи.⁵ Већ је наведен податак о рабину Моше Данону из 1615. године.⁶

Године 1619. изабран је за главног рабина Сефард Јуда Лерма из Солуна (умро око 1642), с којим је наступио пуни расцвет научног рада на хебраистици у Београду, тако да је Београд по томе свом раду долазио одмах иза Солуна и Цариграда; био је унук једног познатијег писца

а ученик цариградског рабина Мордохаја Калаја. Рукописи његових расправа изгорели су у пожару око 1640. године; нешто од његових дела објавио је (1647) његов ђак и београдско ешкенашко дете Симха бен Гершон Хакоен (рођен 1622), који га је и наследио на части главног рабина. Унук по мајци познатог будимског рабина и научника Симхе Фрајдмана бен Хаима, млади Симха је после добре школе код рабина Лерме, коју су посећивали многи младићи, био на усавршавању код познатих солунских рабина, па и код учитеља свога учитеља Мордехаја Калаја. Почетак његовог рабината (1644) поклапа се с кризом рабинског места, јер су Јевреји у Београду због куге 1643. толико осиромашили да нису били у стању да плаћају рабина. Симха се нарочито посветио решавању важних спорова, тј. правној науци. За време његовог рабината (1644—1662), у Београду су боравили славни рабини са стране. Године 1662. Симха је на кратко време прешао за рабина у Будим, оставивши свој положај свом зету Јосефу Алмоснино; потом се поново вратио у Београд, али није покретао зета са части (умро 1668).⁷

У тим деценијама је, како је већ изложено, у Београду забележено више других свештених лица која нису заузимала положај главног рабина; то су били Захариј Кало (1630), хахам Самуел Бенвенисти (1632, 1634) и рабин Ефраим (1658). Јосеф Алмоснино у својим респонзама помиње низ рабина, од којих су неки били из Београда — Шемуел Гаон, Хананије Тајтацак а можда и Хаим Коен, Моше Бенвенисти, Моше Ибн Ђамил, Моше Галанти, Мордехај Халеви, Абраам Бродо и Моше Ибн Хабиб.⁸

Јосеф Алмоснино, рођен 1642. у сефардској солунској породици познатих научника, примио је основе знаности од солунских рабина, посебно од Ханана Тајтацака. У Београд је дошао да допуни знање код Симхе Хакоена, чија је школа била на добром гласу. Одржавао је сталну преписку с рабинима у Солуну, Цариграду и Будиму, те је и тако решавао научна питања. Део његових расправа објавио је његов учени син Јицхак у две велике свеске (1711, 1731).⁹

Према Штефану Герлаху (1573), сви Јевреји у Београду, без обзира на свој језик и завичај, имали су само једну школу.¹⁰ У њој се изучавао и јеврејски језик, тако да су га сви београдски Јевреји разумевали.¹¹ Отендорф (1663), како је речено, међутим, говори о школама у мно-

жини. Београдска теолошка школа доживљавала је свој расцвет у времену од 1642. до 1688, а рабин Алмоснино уживао је међународни углед, те је био често консултован у разним правним и верским споровима; његов ученик и секретар рабината, Јосеф Ибн Данон, водио је његову обимну преписку.¹² Још је рабин Лерма оформио круг учених људи, који се још више учврстио за време рабината Симхе Хакоена. На стварање повољне климе утицали су и сређени односи у рабинату и достојанствено опхођење Симхе Хакоена. У „Јешиви“ Лерме, Хакоена и Алмоснина били су учитељи и свештеници хахами Ашер Конфорти, Рафаел Парнаспел, Јосеф Асео, Аарон Ешкенази и Моше Коен.¹³ Већ је споменут и један доктор хебреистике у Београду (Јуда Лумброзо).

Иако су управо пресељеници са Ибеоријског полуострва у многим већим јеврејским средиштима Отоманског царства оснивали штампарије¹⁴, у Београду је у XVI и XVII веку није било.

Напуштање вере било је ретко у београдских Јевреја. Забележен је један случај за време рабина Јосефа Алмоснина (1662—1689); жена овога конвертита није хтела да напусти веру отаца, те су синови, које је имала с њим, васпитани као Јевреји.¹⁵ С друге стране, наведен је податак да је једна њихова робиња, пошто се откупила ропства, прешла на јеврејску веру, што је драгоцен податак о њиховом верском утицају и добром поступку с кућним робљем. Нема вести о томе како су београдски Јевреји реаговали на месијанистички покрет Шабетаја Цевија (1626—1667), који је од турских власти напоследку означен као противдржавни.¹⁶ Игњат Шланг је прокоментарисао навод о секти караита у Београду, у другој половини XVII века (и о довођењу неког славног рабина те секте са Крима) као заблуду. Караити су имали своју велику општину у Цариграду и мање насеобине у Једрени, Солуну и Софији, одржавајући везу с истомишљеницима на Криму, али њихових трагова у Београду нема; до забуне је, према мишљењу Розанеса, дошло због имена Бјелград, у Бесарабији (Акерман), у коме је било караита.¹⁷

Јеврејско гробље морало се налазити негде око Улице цара Лазара, јер су ту, приликом копања темеља за зграду Народне банке, нађени јеврејски надгробни споменици. Један је припадао Даниелу Перцу, умрлом 1620, а међу одломцима могло се ишчитати име Аарон Абраванел,

који би, можда, био син чувеног јеврејског државника на двору шпанског краља Фердинанда. Реч би, према томе, била о траговима из XVI и почетка XVII столећа.¹⁸ Године 1962, на углу Змај Јовине улице и Обилићевог венца, приликом градње нове зграде, пронађен је јеврејски надгробни камен. Припадао је гробу рабина Абраама Коена, који је преминуо 9. априла 1641. и који је, можда, био само привремено настањен у Београду,¹⁹ односно није био главни, него један од многих обичних рабина.

VIII Страдање Јевреја приликом аустријског освајања Београда 1688. и поновни долазак у Београд, повраћен од Турака

У потискивању Османлија после пораза под Бечом (1683) и губитка Будима (1686, где је такође страдала јеврејска насеобина), аустријско-немачка војска стигла је, почетком августа 1688, под Београд, те га је, после крвавих борби, и заузела. Већ пре тога један део имућнијих Јевреја повукао се у унутрашњост Отоманског царства, знајући каква их судбина чека у случају победа „цареваца“. Велику штету нанели су београдским Јеврејима и они Турци, нарочито јаничари, који су при одступању, непосредно пред опсаду, опљачкали хришћанско и јеврејско становништво и спалили њихова станишта. Уништавање и отимачину наставили су Аустријанци, приредивши и покољ живља освојеног града. Бес освајања нарочито се искалио на Јеврејима, који су одведени у ропство а њихове куће, синагога и библиотека су претворене у пепео. О страдању београдских Јевреја рашчуло се на све стране, те су, на пример, лондонски Јевреји 1689. године основали фонд за помоћ избеглицама из Београда.¹

Јеврејско робље је аустријска војска најпре отерала у Осијек, а потом преко Мађарске у Моравску, где је оно понуђено на откуп јеврејским општинама. Међу депортованим налазио се и главни рабин Јосеф Алмоснино, с породицом, као и његов секретар Јосеф Ибн Данон, са женом и сином. Део рабинових „респонса“ турски војници су отели од његових синова и продали (касније су пронађене у Цариграду и ту штампане у две свеске). Алмоснино је умро у Николсбургу 1689. Ибн Данон је најпре дошао у Праг, а затим се пребацио у Амстердам, где се јеврејска општина много занимала науком; када му је умро домаћин (1690), прешао је у Лондон.²

Бежећи из Београда пред Аустријанцима, Јевреји су страдали од хајдука. На пример, на путовању од Пореча ка Никопољу, Јосеф Суарез (родом Солунац) је убијен а друга осморица су се некако извукли и одбранили, кад су на њих скочили из заседе разбојници; у групи их је било и више, али су неки од Пореча пошли другим путем.³

У Београду, у рукама „цареваца“, налазио се етапни логор за Јевреје из Скопља и других градова које су привремено заузели Аустријанци. Ту су Јевреји такође страдали. Тако, добијено је саопштење да су Аустријанци, вероватно из Скопља, одвели у заробљеништво и једну Јеврејку са три сина; њу са два детета спалили су у Београду, а о трећем сину изгубио се сваки траг.⁴ У повлачењу хришћанске војске страдао је и рабин Давид Хавилис, родом Солунац, а насељен с другим Јеврејима у Паланци (свакако Хасан-пашиној, данас Смедеревској); ту је радио за једног агу, који је имао велико друштво од 40 лица. Кад су се „царевци“ повлачили из Србије, због пораза њихових трупа у Босни, извукли су из куће и Давида, не давши му да изнесе робу, него су све сами уништавали. Приликом изласка из Паланке, док су се Немци домишљали колико да траже откупа за поједине Јевреје и Турке, које су као заробљенике водили у колони, Давиду је пришао један војник, те га је дугом сабљом исекао на парчиће; њему није дата могућност да се откупи,⁵ можда зато што су Аустријанци имали података или су сумњали да је радио као обавештајац за Турке.

Кад су Турци повратили Београд, почели су се у њега враћати и Јевреји. Ту није било милости за њих, јер је услед ратног живота било мало могућности за праву трговину, а Турци су одавно престајали да повлађују Јеврејима, чак и у самом Цариграду. Још пре закључења мира (1699), док је Београд био војни логор, почели су у њега полазити, поред ранијих житеља, и Јевреји из ближих насеобина. У једном дому налазили су се, примерице, рабин Шемвел Коруту из града Обраду (можда: Новог Брда), Компрадо Кајарис и пријатељи; у другом друштву био је Ханос бен Давид са познаницима.⁶ Привукла их је вероватно добра зарада у војном логору. Ипак, није ишло лако са обновом вероисповедне општине и иоле нормалног живота, јер су зграде Јевреја биле уништене, те је народ живео у беди, без икакве могућности рада на пољу културе.⁷

Првих година XVIII века Јевреји су колико-толико обновили порушене куће, синагоге и школу, но није их било ни издалека у оном броју као током XVII столећа. Кад су Аустријанци поново заузели Београд 1717. године, ту их је забележено једва 50 породица, са можда 250 душа;⁸ за време аустријске управе староседелаца Сефарда било је свега 33 домаћинства, али су се почели досељавати Ешкенази из Пожуна (Братиславе), Прага и Манхајма.⁹

Приликом закључења Карловачког мировног уговора, који у целини није био повољан за Отоманско царство, Аустрија је обратила пажњу интересима турских Јевреја који су водили трговину у њеним областима.¹⁰ За то је, међутим, страдала трговина Дубровника са Београдом; према дубровачком извештају Порти од маја 1699, роба која је пре рата чак из Ердеља преко Београда стизала у Дубровник, тада је ишла на Бакар.¹¹

Београдски Јевреји ипак су поново успоставили пословне контакте и са Дубровником. Исаак, син Јосефа Данона, који се оженио у Београду 1700. године, регистровао је женидбени уговор у граду св. Влаха, кад је тамо приспео послом. Дубровачки трговац Перо био је 1709. ортак јеврејског трговца Исаака. Рејна, удова Исаака Компоса, умрлог у Београду, имала је 1710. године ћерке у Дубровнику. Два јеврејска трговца из Београда била су 1709. на вези са амбасадором француског краља у Цариграду, те су финансирали француске политичке планове у Мађарској. Кад је Београд био у власти Аустријанаца, неки Ешкеназ Мојсије дошао је 1727. године у Дубровник с товаром платна, абе, капа и кравата. Неки јеврејски трговац из Дубровника, Рафаел Коен, дао је 1737. неком занатлији новац да му допреми воска из Београда, јер Аустријанци нису пуштали Дубровчане у Београд.¹²

У прво време аустријске владавине у Београду Јевреји нису могли поседовати имања; тек касније им је дозвољено да постају сопственици некретнина у разним деловима града, док су у исто време становали у кућама за које су плаћали кирју.¹³ Тада су многи београдски Сефарди и Ешкенази, нарочито пре поновне предаје Београда Турцима, прешли у Земун, те се одатле даље раселили у Нови Сад, Темишвар и другде.¹⁴

Закључак

Од незапамћених времена па све до великих политичких и привредно-друштвених промена новијег времена, Јевреји су живели и пословали у Београду. Најпре их бележе само јеврејски извори, у столећима кад је историјске документације уопште било мало и када су београдски Јевреји трговали, пре свега, са својим сународницима у другим градовима Подунавља. Због тога се код некритичних историчара јавио немогућ закључак да Јевреја тада није ни било у Београду, него да су они у Београд дошли, поред муслимана и представника других етничких група (Јермена, Цигана), с отоманском влашћу, и да се помињу у Београду од 40-их година XVI века.¹⁵ Њих, међутим, поуздано има у Београду у X веку и свакако су дошли с југа, из Византије. Њихов се број вероватно повећао изгом Јевреја из Угарске (1376). То су били Ешкенази, али је можда у ранијим вековима у Београду било и „романиота“ тј. Јевреја грчког језика. Пословно, тада су се држали правца север-југ.

Са османлијским освајањем Београда настале су знатно веће пословне могућности, које су насељеници из Шпаније, Португалије, Италије и јужне Француске, као и затечени Ешкенази — врло добро искористили. Јачајући везе с колонијама својих сународника у Солуну, Сарајеву, Софији, Будиму, Скопљу, Никополу и другде, они су се, држећи се старих праваца југ-север, преоријентисали и на јадранска и италијанска тржишта: Дубровник, Сплит, Венецију, Анкону (а преко ове и с Фиренцом), извозећи са пространог београдског тржишта у средњем Подунављу сировине (нарочито говеће и друге коже, восак, бакар и живу) и довозећи са Запада скупоцене тканине и друге мануфактурне израђевине. Преко јеврејске насеобине у Београду обављан је и реекспорт робе из угарских крајева и Ердеља. Јеврејски трговци су много страдали на путовањима, те јеврејски извори често бележе да су их убијали Турци и хајдуци. Доста су страдали и од епидемија и пожара у самом Београду.

Још средином XVI века, они су се у Београду бавили и лихвом; били су и код дубровачких трговаца омрзнути као даваци зајмова под тешким условима. Поред неких занатлија (нарочито кројача), забележено је више лекара Јевреја у Београду. Први подаци о Јеврејима извозницима-увозницима из Београда забележени су 1537, када их још није било много на

ставама Саве и Дунава. Према попису из 1560. године, који се не може сматрати поузданим, у Београду их је било свега пет породица и два нежењена. Године 1663. у Београду је живело око 800 Јевреја, и то у једном насељу (блоку) са заједничким двориштем, на Јалији крај Дунава, где их страни путописци бележе већ 60-их година XVI века; још деценију раније живели су у крају према Сави, у лошим кућама. Имали су своју улицу, близу трга, на којем се продавало робље. Постојало је и посебно јеврејско гробље. У Београду је било више синагога, око којих су се образовале посебне општине (на пример, сефардска, ешкенашка, можда италијанских Јевреја); једну је срушио Мехмед-паша Соколовић да подигне безистан. Имали су најпре једну а потом више школа, али не и штампарију.

Почев од првих деценија XVII века, кад их је већ било у Београду неколико стотина, они су се врло озбиљно латили и рада на правној и теолошкој науци, те су неки рабини (Јуда Лерма, Симха бен Гершон Хакоен, Јосеф Алмоснино) стекли глас велике учености и били су писци више разних књига; око себе су окупили круг љубитеља знаности. Тада су о њиховим прегнућима и пословним акцијама бележили најпре дубровачки, па турски, млетачки, те аустријски извори.

У великом, не само привредном, средшћу, него и у значајном турском административно-политичком центру и војном логору, неки богатији јеврејски трговци почели су, средином XVII па и почетком XVIII века, помишљати и на измену датих политичких услова, те су организовали врло ефикасну обавештајну службу (са пунктовима у Цариграду, Будиму и Ердељу) у корист Млечана (у Сплиту), за време кандијског рата; односно — финансирали су француске политичке планове у Панонији.

Јевреји су много страдали приликом аустријског освајања Београда (1688), јер су важали као турски људи. Међутим, после закључења мира (1699), доста су се брзо регенерисали у Београду, па и обновили своја пословања са Дубровником. Педесет њихових породица дочекало је у Београду и другу аустријску окупацију (1717), али су се затим почели расељавати по јужним угарским крајевима.

Седамнаесто столеће уопште представља време највишег успона и привредног и културног деловања београдског јеврејства, кад је њихово учешће у животу града било најзапаженије.

Н А П О М Е Н Е

¹ M. Franko, *Essai sur l'histoire des Izraelits de l'empire ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours*, Paris 1897, 20—21; Jos. Nehama, *Histoire de Salonique I*, Paris — Salonique 1935, 8—25; С. Дубнов, *Кратка историја јеврејског народа*, Београд 1962, 115. Постоји мишљење да су насеобине у Солуну, Атини, на Роду, у Валони и Драчу образоване већ у доба постојања јеврејске државе (И. Шланг, *Јевреји у Београду*, Београд, 1926, 5).

² Шланг, н.д., 5—12; М. Мирч, *Јевреји на Балканском Полуострву и у старој српској држави до доласка Турака*, *Јеврејски алманах*, Београд, 1957—1958, 52.

³ *Monumenta Hungariae Judaica, Societas hungarico-judaica I*, Budapest 1963, 1; J. Војничкић, *Жидови у Хрватској у X вијеку*, *Виенац X*, 1879, бр. 47, стр. 750.

⁴ Чедомиљ Мијатовић је, наиме, изнео занимљиво мишљење да је Београд већ у XII веку почео да служи трговини „Швапског савеза“ као посредник у њеном промету с Цариградом; роба би се слала лађама из Регенсбурга до Београда, где би се претоваривала на караване (Ч. Мијатовић, *Историја трговине*, Београд 1893, 129, 98, 141).

⁵ Шланг, н.д., 14; М. Франко, н.д., 24.

⁶ Долазак тих Јевреја у Отоманско царство није био без истовремене иницијативе турских Јевреја. Познато је да је Исаак Сарфати, Јеврејин, рођен у Немачкој, иначе солунски рабин, 1454. године упутио циркуларно писмо Јеврејима у немачким земљама, Моравској, Штајерској и Угарској, описујући са одушевљењем срећан положај Јевреја у царевини султана на Босфору (E. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München 1953, 123; Шланг, н.д., 15).

⁷ Јованка Калић (Београд у средњем веку, Београд 1967, 314) сматра да се на то питање не може одговорити, наводећи ипак пример Загеба, где Јевреји, ако су и испуњавали тражене услове, нису могли бити примљени у ред грађана.

⁸ Ј. Калић-Мијушковић, н.д., 140. — Чудноват је „скок“ који је у вези с прошлошћу Јевреја Србије учинио Хинко Гелб у Енциклопедији Југославије (IV, 1960, 490): после страдања под Византинцима наступило је олакшање пропашћу византијског царства, односно доласком Турака; домаћа средњовековна држава и поседи околних држава као да нису постојали!

II

¹ S. Dubnow, *Die Weltgeschichte des jüdischen Volkes VI*, Berlin 1927, 262.

² А. Хананел — Е. Ешкенази, *Еврейски извори за општествено-икономическото развитие на балканските земи I*, София 1960 (у

даљем тексту: EI I и II), 47—48. — Према неким изворима, до те депортације је дошло 1529. године, и то на следећи начин. Кад се османлијска војска приолижила Будиму, Ешкеназ Јосеф бен Шелома, на челу једне депутације, изашао је пред наступајуће трупе и предао им је кључеве тврђаве Toldvar. Тај поступак је одушевио султана Сулејмана Законодавца, те је Јосефу званом Аламан (Немац) и његовим синовима Шатиелу и Израелу, као и њиховим потомцима (званим Аламан), дао повластицу да за вечита времена буду ослобођени плаћања било каквог данка. Будимски Јевреји су у највећим скупинама насељени у бугарским градовима Плевни и Никопољу, као и у Једрену (где су саградили ешкенаску синагогу Будун); поменути Аламани прешли су у Цариград (M. Франко, н.д., 27—29, 29—34).

³ S. Dubnow, н.д. VI, 19.

⁴ М. Кратка историја Солуна, државе и града, Ратник, Београд, IV/1926, 88; Д. Ј. Поповић, Београд кроз векове, Београд 1964, 79.

⁵ M. Levy, *Sephardim iz Bosnien*, Сарајево 1911, 9; J. Тадић, *Доприним Јевреја трговини с далматинским приморјем у XVI и XVII веку*, *Споменица 400 година од доласка Јевреја у Босну и Херцеговину 1566—1966*, Сарајево, 34.

⁶ А. Камхи, *Јевреји у привреди Босне и Херцеговине*, *Споменица*, 55—56.

⁷ Шланг, н.д., 18; Т. Ђорђевић, *Јевреји у Србији за време прве владе кнеза Милоша (1815—1839)*, *Годишњица Николе Чупића XXV*, Београд 1923, 202.

⁸ У том смислу: J. Sopron, *Monographie von Semlin und Umgebung*, Semlin 1890, 203. О италијанској и јужнофранцуској завичајности неких београдских Јевреја служе њихова презимена, односно надимци.

⁹ EI II, 7. Насељавање Јевреја у земље Отоманског царства трајало је до средине XIX века (Д. Ј. Поповић, Београд кроз векове, 79).

¹⁰ *Хисторијски архив у Дубровнику* (у даљем тексту: ХАД, Cons. rog.) XLVI, 101', 142', 194.

¹¹ ХАД, Cons. rog. XLIV, 271—72 и 272; J. Тадић, *Јевреји у Дубровнику до половине XVII стољећа*, Сарајево 1937, 143; J. Тадић, *Дубровачка архивска грађа о Београду I*, Београд 1950, 33—34. Већ и на основу наведених података треба исправити тврдњу да се Дубровник до 40-их година XVI века налазио по страни од основних токова спољне трговине балканских Јевреја, јер да су они дотад непосредно пословали с Венецијом и другим италијанским лукама (Јевреји, 64—76, 137—47); грешку је поновио и Тома Поповић (*Дубровник и Анкона у јеврејској трговини XVI века*). Зборник Јеврејског историјског музеја I, Београд 1971, 41—42.

¹² ХАД, Div. сапс. СХХХI, 96'. О поменутих трговцима види: Б. Храбак, *Дубровачки*

трговци у Београду под Турцима (1521—1551. године), Годишњак града Београда XIII (1966), 35—36.

¹³ ХАД, *Cons. rog.* LXIX, 170 (17. јула 1587. дубровачки Сенат је наложио и плаћање казне од 25%, ако менице не би биле прихваћене); LXXVIII, 53—53'.

¹⁴ Т. Поповић, н.н., 44—45 и 47; ХАД, АСММ XVIc., н° 467/I-VII; Т. Поповић, Трговачки односи Дубровника и Анконе у другој половини XVI века, Зборник Филозофског факултета у Београду XI-1 (1970), 444.

¹⁵ Б. Храбак, *Путници из хришћанске Европе о привредним приликама словенских земаља на Балкану под Турцима у XVI веку*, Зборник Филозофског факултета у Приштини VI (1966), 36; Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI-XVII век*, Београд 1961, 134, 193, 203, 204, 206, 285, 292, 329. О Јеврејима је Стефан Герлах дао општу констатацију: „Од Будима па до Ниша, у свакој паланци где год смо стигли или преноћили, видели смо Јевреје, Цигане и Арапе. (Ч. Мијатовић, *Пре триста година*, Гласник СУД XXXVI, Београд 1872, 206 и 199). Он је у Београду затекао много немачких, италијанских и шпанских Јевреја (Рад 116, 1893, 55).

¹⁶ На основу исказа сведока на јеврејском суду у Софији 29. јуна 1592. установљено је да је један леп, млад и голобради Ешкеназ, по имену Херц, односно Нафтали, изашао из Београда у друштву једног јаничара и једног гонича мула, и да су сва тројица убијена код једног тесног пролаза на води близу Смедерева, вероватно при прелазу преко доњег тока реке Мораве (ЕИ I, 433—34).

¹⁷ Мордохај је изашао из Софије са двојицом Турака; на поменутом месту убио га је један од ове двојице, Бојаџи Фери; био је добро познат београдским Турцима по својој крупноћи и другим брцима (ЕИ I, 499).

¹⁸ Бродови су пошли из Београда 18. јула 1545; три турска пешака одлучила су још по доласку на брод („насад“) да убију и опљачкају Јевреје; због незнатне плјачке (само 2.000 новчића), убице су се покајале. Јевреји су се звали: Давид бар Јосеф, Арбадо, Менахем бар Јосеф, Моше Езра Леви, а један је био из Софије и нежењен, шурак касапина Јосефа Матапе. Један од сведока на суду био је Софијац Цеви, син Елијакима Ешкенази (ЕИ I, 468—71).

¹⁹ Б. Храбак, *Београд као пристаниште и бродоградилште у XV, XVI и XVII веку*, Годишњак града Београда V (1958), 33, 36.

²⁰ Исто, 35—36.

²¹ Описивач путовања Давида Унгнада, на пример, забележио је да је у пролеће 1572. године једном дубровачком трговцу изгорела роба за огромну своту од 30.000 дуката (Б. Храбак, *Путници*, 38).

²² ЕИ I, 219; Шланг, н.д., 21. Софијски издавачи су погрешили кад су закључили да се пожар морао десити августа 1521. године; за њима се повео и доле потписани у једном

свом раду (Б. Храбак, *Дубровачки трговци у Београду*, 29). С обзиром да је пре пожара постојала муката, пожар није био 1521, јер Угри, пре 1521, у Београду нису познавали отоманску установу мукате. Спор је предат на решење Шемуелу Медини (1506—1589), који свакако није доносио мишљење о пожару који се десио кад је њему било свега 15 година.

²³ Шланг, н.д., 20.

²⁴ Исто, 20—21. О јеврејским трговцима на струшким сајмовима види и: ЕИ I, 201—2; Б. Храбак, *Јевреји у Албанији од краја XIII до краја XVII века и њихове везе с Дубровником*, Зборник Јеврејског историјског музеја I, Београд 1971, 93.

²⁵ J. Sopron, н.д., 203; Д. Ј. Поповић, н.д., 79. Шлангову претпоставку (вероватно погрешну) о познатом научнику истога имена, други су надували, а Дивна Ђурић-Замоло је начинила крајње немогућу претпоставку: „Изгледа да су се понеки избегли Јевреји населили у Београду још пре доласка Турака.“ (*Стара јеврејска четврт и јеврејска улица у Београду*, *Јеврејски алманах 1965—67*, Београд 1967, 42).

²⁶ Шланг, н.д., 22. О размирицама у Валони, Солуну и Риму види код: Б. Храбак, *Јевреји у Албанији*, 65.

²⁷ Шланг, н.д., 43; Д. Ј. Поповић (н.д., 65) погрешно узима да се у београдској чаршији, поред турског, српског и италијанског, говорио и јеврејски и јерменски језик, а остали у мањој мери.

²⁸ Шланг, н.д., 22; Д. Ј. Поповић, н.д., 71, 79—80, 83. У најближем суседству јеврејског насеља налазио се безистен Мехмед-паше Соколовића (А. Андрејевић, *Удео Мехмед-паше у подизању Београда*, Зборник Филозофског факултета XI-1 (1970), 432, 433. Тома Поповић (*О догађајима у Београду у време аустро-турског рата 1566*, Годишњак града Београда VII, 1960, 38) пише да су се јеврејске куће могле наћи (1560) и у српским махалама, наводећи чак неке махале; објављени пописи, међутим, демантују такво нагађање или маштовито читање необјављених текстова пописа.

²⁹ A. Verancsics *Őszes munkái I, közli Szalay Laszlo*, МНН, Scr. II, Pest 1857, 300; RAD JAZU 71, 22; Д. Ј. Поповић, н.д., 79.

³⁰ П. Матковић, *Путопис Марка Антуна Пигафете у Цариград од год. 1567* Старине XXII, Загреб 1890.

³¹ Д. Ђурић-Замоло, н.н., 43; „Пошто су их Турци радо гледали а са хришћанима су већ имали врло лоше искуство, вероватно је да су се шпански јевреји населили у крају где су живели Турци и ту остали издвојени у својој четврти све до XX века“. Треба напоменути да већ Пигафета на дунавској страни, поред турских и јеврејских кућа, налази и рашанске, тј. српске, дакле хришћанске. Што се тиче искуства с хришћанима, боље искуство нису имали ни немачки и италијански Јевреји, а ипак се од хришћана нису изоловали у Београду.

³² Д. Ј. Поповић, н.д., 75.

³³ Шланг, н.д., 51; Д. Ј. Поповић, н.д., 164.

³⁴ На пример, за време угарског похода 1593—1606, као и за време заоштрених османлијско-аустријских односа 1634. године, турски заповедници у Београду приморавали су и Јевреје да обезбеде људе који би вукли лађе уз Дунав (Храбак, Београд као пристаниште, 37). Године 1662, хришћани и Јевреји у Београду морали су обезбедити 1.500 људи за подизање великог моста преко Саве; да се избеже од обавезе, хришћани су платили 4.000 а Јевреји 1.000 дуката („Политика“, 26. III 1933, 11). Види: Р. Самарџић, *Дубровчани у Београду*, Годишњак Музеја града Београда II (1955), 62.

³⁵ Д. Ј. Поповић, н.д., 79.

³⁶ То су били: Јосеф, син Данијела, Даниел, син Јосефов, Исаак, син Давидов, Мојсијеј, син Јакинов, Јосеф, син Мојсијејев и нежењени — Јакоб, син Мојсијејев и син Јосефов (Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда*, Београд 1964, 460). Упореди о неуписаним у дефтер „гостима“: З. Левнтал, *Из респонза Јосефа Алмознина београдског рабина који је живео у другој половини XVII века*, *Јеврејски алманах* 1965—1967, 38. Д. Ј. Поповић (н.д., 79) погрешно претпоставља да је београдских Јевреја 1560. године било „у великом броју и окупљени у две, а можда и у више општина“. Д. Бурић-Замоло (н.н., 43) налази да су дефтерски подаци у колизији са досад повученим закључцима.

³⁷ F. Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553—55)*, München-Leipzig 1925; М, Влаинац, *Из путописа Ханса Дерншвам 1553—1555. године*, посебни отисак из Братства XXI, Београд 1927, .

³⁸ В. Винавер, *Јевреји у Србији почетком XX века*, *Јеврејски алманах* 1955—1956, 29.

³⁹ Б. Храбак, *Куга у балканским земљама под Турцима од 1450. до 1600. године*, *Историјски гласник* 1—2/1927, 28, 29, 32.

⁴⁰ Шланг, н.д., 30—31.

III

¹ Шланг, н.д., 28.

² Упореди: Шланг, н.д., 43—44.

³ ЕИ II, 177—78.

⁴ Исто, 379—81.

⁵ Исто, 473—74.

⁶ Исто, 253—54.

⁷ Ту га је нашао један овчар, који је случај пријавио властима; истрагу су обавиле турске власти, које је на терену сусрео један Јеврејин из Софије; други сведок на београдском јеврејском суду био је један други Јеврејин (Шаца Прач), који се са лесковачког пањаура враћао у Београд (ЕИ II, 436).

⁸ Шланг, н.д., 42.

⁹ ЕИ II, 258—60.

¹⁰ Шланг, н.д., 41.

¹¹ З. Левнтал, *Из респонза*, 35, 36, 36—37.

¹² Исто, 34—35, 37, 37—38.

¹³ Исто, 36, 36, 34, 36, 35—36.

¹⁴ Исто, 45 и 38—39, 44.

IV

¹ Ј. Тадић, *Јевреји у Дубровнику до половине XVII столећа*, Сарајево 1937, 402.

² Исто, 95. О подизању дотад мање бројних јеврејских насебина у Румелији, које су углавном апсорбовале вишак јеврејског живља Цариграда и Солуна, пише за почетак XVII века и Дубнов (S. Dubnow, н.д., VI, 48—49).

³ Ј. Тадић, *Допринос Јевреја тровини с далматинским приморјем у XVI и XVII веку*, *Споменица*, 39—40, 43—44, 44—45.

⁴ ХАД, *Proc. sanc.* XX, 225—26 (пуномоћ је касирана 24. августа 1612).

⁵ ХАД, *Proc. sanc.* XXII, 201'.

⁶ ХАД, *Proc. sanc.* XXV, 110'—11.

⁷ ХАД, *Proc. sanc.* XXVII, 103'—4.

⁸ ХАД, *Proc. sanc.* XVII, 83—84. Лазар Родрига Лонго, родом из Марсеја, а који је с пролећа 1604. године становао у Београду, можда је био маран; њега је 28. априла исте године један дубровачки трговац, пореклом Француз, именовано пуномоћником (ХАД, *Proc. sanc.* XII, 88—89).

⁹ ХАД, *Proc. sanc.* XX, 38' (облигација је регистрована у дубровачкој канцеларији 22. новембра 1610).

¹⁰ ХАД, *Proc. not.* XXXIII, 187—87'. Можда је Абраам Коси де Хенера, који је именовано пуномоћника и сам раније живео у Београду.

¹¹ ХАД, *Proc. sanc.* XXIV, 244'—45'.

¹² ХАД, *Proc. sanc.* XXVI, 99—99' (пуномоћ је састављена на шпанском; утовар у Сплиту обављен је на брод Франа Прсатор).

¹³ ХАД, *Proc. sanc.* XXXVI, 171'—72'.

¹⁴ ХАД, *Proc. sanc.* XXXVII, 2—4.

¹⁵ ХАД, *Proc. sanc.* XXIV, 53—55'. За Исаака је речено да је рабин од нове конгрегације португалских Јевреја.

¹⁶ ХАД, *Proc. sanc.* XXVII, 262—63; XXVIII, 7—8.

¹⁷ ХАД, *Proc. sanc.* XXIX, 6, 6' (и ова пуномоћ је регистрована Саламоновом интервенцијом).

¹⁸ ХАД, *Proc. sanc.* XXXIX, 40'—41'.

¹⁹ ХАД, *Proc. sanc.* XLIV, 24—25'.

²⁰ ХАД, *Proc. sanc.* XXXVI, 160—62. Шпански писану пуномоћ у Сарајеву потписали су, као сведоци, Матиас Мучачин, Јосиф Узиел и Маир Коен Белинфанте.

²¹ ХАД, *Proc. sanc.* XLVI, 161'—62'.

²² ХАД, *Naul et secur.* XLVIII, 183.

²³ ХАД, *Naul et secur.* LII, 32 и 169.

- ²⁴ ХАД, *Naul et secur.* LIV, 48, 113' 231, 237.
- ²⁵ ХАД, *Naul et secur.* LVI, 17' 111'—12, 185', 198, 244, 261.
- ²⁶ ХАД, *Naul et secur.* LVII, 55'.
- ²⁷ ХАД, *Naul et secur.* LVIII, 56', 58.
- ²⁸ ХАД, *Naul et secur.* LIX, 223'.
- ²⁹ ХАД, *Naul et secur.* LX, 164.
- ³⁰ ХАД, *Naul et secur.* LIV, 192', 192'.
- ³¹ ХАД, *Naul et secur.* LVII, 105. Како Београд није био познат извозник таквих прерађених кожа, можда је овде реч о албанском Београду, тј. Берату, који се такође бележи а имао је јеврејску насеобину. (Види: Б. Хравак, *Јевреји у Албанији*, 89). Неки издавачи грађе о Београду били су свесни поменуте замене, на пример, проф. М. Ј. Динић, који је скренуо пажњу да за своја три пуоликована документа није сигуран да ли је реч о дунавском Београду (*Грађа за историју Београда у средњем веку II*, Београд 1958, 9). Неки други издавачи нису били свесни те опасности, иако су документе о Берату приложили као да се ради о Београду. (*Ј. Тадић, Дубровачка архивска грађа о Београду*, Београд 1950, бр. 23, 28, 37, 34, 35, 38). То вреди и за *Тому Поповића*, који је Јевреје из Берата приказао као београдске (*Дуоровник и Анкона*, 51, бел. 52).
- ³² ХАД, *Naul. et secur.* LIV, 128'—129, 129'.
- ³³ ХАД, *Naul. et secur.* LVI, 226'.
- ³⁴ ХАД, *Naul. et secur.* LV, 194'.
- ³⁵ ХАД, *Naul. et secur.* XLVII, 57.
- ³⁶ ХАД, *Naul. et secur.* LV, 245.
- ³⁷ ХАД, *Div. for.* LIV, 138—8', 138'—9, 139, 139, 139', 140, 140'.
- ³⁸ Исто, 140'—41, 135'—6, 136, 136', 136'—7, 137, 137'.
- ³⁹ Исто, 136'. Десет других комада, по речима Хаима Јурадо и Јакоба Леви, укрцали су за Анкону на брод Стјепана Бонфиола 6. августа 1834. Аарон и Елиезер Коен и Самуел Маестро. (Исто, 137'—38).
- ⁴⁰ ХАД, *Div. for.* LII, 25.
- ⁴¹ ХАД, *Div. for.* XVII, 42'; *Ј. Тадић, Јевреји*, 208.
- ⁴² ХАД, *Div. for.* XXIII, 131—31'.
- ⁴³ ХАД, *Div. for.* XXV, 2.
- ⁴⁴ ХАД, *Div. for.* XXI, 267. Узапћење је извршено за интерес Јакоба и Садика Бенданон (Исто).
- ⁴⁵ ХАД, *Div. for.* XCII, 49'.
- ⁴⁶ ХАД, *Div. for.* XXIX, 29—30.
- ⁴⁷ ХАД, *Div. for.* XXV, 286—88 (означена је превознина крамарима).
- ⁴⁸ Пописано је у сутерену куће Ивана Пиколинија у Улици св. Петра, Ловра и Андрије 810 говећих кожа, између којих је једна била бивоља; 95 је било црвоточних и 4 комадића, насталих резањем од већих кожа (ХАД, *Div. for.* XXIV, 188—89'). Пресуда о томе: ХАД, *Sent. Canc.* CLXXVIII, 31—32; пуномоћ: ХАД, *Proc. canc.* XIX, 225 (1611. године).
- ⁴⁹ ХАД, *Div. for.* XL, 175'—76'. Облигације су регистроване у Дубровнику 1622. године (ХАД, *Div. for.* XXXIX, 90). Пресуда: ХАД, *Sent. canc.* CLXXXIX, 201.
- ⁵⁰ Две групе новца, почетком 1604. године, послали су Исаак Мојсеса Адања. (ХАД, *Div. canc.* СХСII, 2, 133').
- ⁵¹ ХАД, *Div. canc.* ССIII, 42' (150 товара на једној которској фрегати, априла 1625).
- ⁵² ХАД, *Div. for.* XXXVI, 268'—70 (јеврејски писан уговор у Београду крајем 1619. године).
- ⁵³ ХАД, *Div. for.* XX, 372—73 (дуг од 453 угарских дуката венецијанским трговцима Бастијану и Антонију Вењи, чији су дубровачки пуномоћници били Давид и Аарон Коен (ХАД, *Proc. canc.* XIII, 213).
- ⁵⁴ ХАД, *Div. for.* LXXX, 115'—17'.
- ⁵⁵ ХАД, *Div. for.* L, 290'—91'; *Ј. Тадић, Јевреји*, 435.
- ⁵⁶ ХАД, *Div. canc.* СХСIX, 76'—77.
- ⁵⁷ ХАД, *Div. for.* XCII, 140'—44.
- ⁵⁸ ХАД, *Div. for.* XLI, 62'—63'.
- ⁵⁹ ХАД, *Cans. rog.* XCII, 78 и 108'; *Ј. Тадић, Јевреји*, 181.
- ⁶⁰ ХАД, *Div. not.* СХХХIII, 5'.
- ⁶¹ ХАД, *Div. for.* LV, 27. Меница и њена наплата регистроване су тек 13. новембра 1635.
- ⁶² ХАД, *Div. for.* XXXVI, 61'—62. Новац је за Пизанца примио Рафаел Абендана (исто).
- ⁶³ ХАД, *Div. for.* LVIII, 192'—93 и 193—93' (поновљено).
- ⁶⁴ ХАД, *Div. for.* LXII, 277'—78' (100 и 150 реала); LXXVI, 170'—1 (100 реала); LXXIX, 116'—17 (220 реала); *Ј. Тадић, Јевреји*, 194.
- ⁶⁵ ХАД, *Div. for.* XCV, 79'—81.
- ⁶⁶ *Ј. Тадић, Јевреји*, 338—39.
- ⁶⁷ ХАД, *Div. for.* LXIII, 172'—73'.
- ⁶⁸ ХАД, *Div. for.* LIX, 169—69'; *Ј. Тадић, Јевреји*, 338 (с погрешном сигнатуром).
- ⁶⁹ ХАД, *Div. for.* LVIII, 191'—2; *Ј. Тадић, Јевреји*, 194.
- ⁷⁰ *Ј. Тадић, Јевреји*, 168—69.
- ⁷¹ Проф. Јорџо Тадић бележи то кредитирање и у Дубовнику и по Турској, посебно наводећи неке примере за Београд, почев од 30-их година XIII века. (*Јевреји*, 195). То кредитирање у Београду, међутим, почиње не од 1620, већ пре 1612. године.
- ⁷² ХАД, *Div. for.* XXVI, 16—16'.
- ⁷³ ХАД, *Div. for.* XXXVII, 232'.
- ⁷⁴ ХАД, *Div. for.* XXXV, 29'—31'.
- ⁷⁵ ХАД, *Div. for.* XXXIX, 132—32'; XLIV, 178—78'. На пример, у инвентару пословања који је 4. децембра 1621. у Београду саставио Јакоб Лупов, између осталих ставака, стоји да Ханане Јеврејин треба да прими 43.083, а Јуда Барух 36.000 акчи (ХАД, *Div. for.* XXXIX, 64'—65).
- ⁷⁶ ХАД, *Div. for.* LI, 124—24'.

⁷⁷ ХАД, Div. for. LX, 151', 160'.

⁷⁸ ХАД, Div. for. XXIV, 21—23.

⁷⁹ Међу дужницима Томаша Глође, бившег дубровачког трговца у Београду, по списку из априла 1643, налазили су се и Самуел, лекар на 990, Зарро Небрео, такође лекар на 20, Аарон Јеврејин за 314, Malesay Небрео на 111 и Јусуф Јеврејин на 3804 акче (ХАД, Div. sanc. ССIX, 100). Међу дужницима трговачког друштва Ивана Радова, према регистрацији из децембра 1597, налазио се и Хасан, Јеврејин из Мајдан(Пека) за 180 акчи (ХАД, Div. not. СХХIX 22).

⁸⁰ ХАД, Div. for. XXXIV, 281'—82.

⁸¹ ХАД, Div. for. XXIV, 80—82'.

⁸² ХАД, Div. for. LXI, 132'. Бибер је почетком 1640. године стајао у Београду 240 акчи литра. (Исто).

⁸³ ХАД, Div. for. XXV, 30—31.

⁸⁴ Исто, 225' и 294.

⁸⁵ ХАД, Div. for. XCIV, 23—24. Пуномоћ: ХАД, Proc. sanc. LI, 89.

⁸⁶ ХАД, Div. for. XXXV, 250'.

⁸⁷ ХАД, Div. for. XXXV, 127'—28'.

⁸⁸ ХАД, Div. for. XXXXVIII, 241—43.

⁸⁹ ХАД, Div. for. LI, 239'.

⁹⁰ ХАД, Div. for. LVIII, 216'—17.

⁹¹ ХАД, Div. sanc. СХСVI, 182'.

⁹² ХАД, Div. for. XXXII, 54'—55.

⁹³ ХАД, Div. for. XXXVII, 120—21, 121—21', 121'—22.

⁹⁴ ХАД, Div. for. LVI, 250—52.

⁹⁵ Исписи Б. Трухелке „Дубровачке колоније на Балкану“, бр. 25 и 27 (у ХАД). С пролећа 1664. београдски трговац Ђуро Куртоа писао је Републици у вези с дубровачким Јеврејином Елијом Мирандом, који је протествовао што Куртоа није на себе примио неки дуг; Република му је саветовала да поради да у будућности не настане штета и његова и за Дубровчане (ХАД, Lett Lev. LIX, 62').

⁹⁶ ХАД, Div. for. XXXVI, 262—65.

⁹⁷ ХАД, Div. for. XXXVIII, 112—13 и 114—15'.

⁹⁸ ХАД, Div. sanc. ССИ, 1—1' ат од 5. септембра 1620.

⁹⁹ В. Винавер, Дубровачка трговина у Србији и Бугарској крајем XVII века (1660—1700), Историјски часопис XII—XIII, Београд 1963, 208 и 198. Ту се наводе писма из преписке дубровачке владе с насеобином из Београда из 1686, 1671. и 1688. године и један тестамент (ХАД, Test. not, LXI, 61').

¹⁰⁰ Ј. Тадић, Јевреји, 51—52; Д. Кеџкемет, Жидови у повијести Сплита, Сплит 1971, 67. ХАД, Cons. rog. XCIV, 21' и 90.

¹⁰¹ R. Veselinović, Vojvodina, Srbija i Makedonija pod turskom vlašću u drugoj polovini XVII veka, Novi Sad 1960, 44, 47, 46, 54.

¹⁰² С. Димитријевић, Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку, Београд 1958, 142, 143, 144, 145.

¹ D. Kečkemet, n. d., 65; P. Самарџић, О догађајима у Београду 1663—1665. године, Годишњак града Београда V (1958), 71 (Dovani Batista de Burgo).

² Децембра 1597. године, на пример, међу дужницима у Београду трговачког друштва Ивана Радова Спиноле забележено је у »Jusuff Hebreo, emino di cori« (ХАД, Div. not. СХХIX, 22 и 23. — Није искључено да Јевреји у Београду нису израђивали Турцима топове, као у неким другим центрима (A. Galanté, Turcs st Juifs, Istanbul 1932, 95).

³ D. Kečkemet, n. d., 68. Сакупљањем података о стању на турској страни бавио се и сплитски Јеврејин Шемуел Лима. (Исто).

⁴ Државни архив у Венецији (у даљем тексту: ASV) Dalmazia, rettori et altri (у даљем тексту: DRA), filza 52, Spalato, li 26. decembre 1647, прилог. Сва млетачка грађа која се овде цитира, добијена је од колеге дра Глигора Станојевића, коме се и овом приликом најлепше захваљујемо. Консултвани су и неки преписи млетачке грађе у Јеврејском музеју у Београду, али ту нису запажени документи о београдским Јеврејима.

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ ASV, DRA, filza 52, dal campo di Salonna, li 29. febraro 1648, прилог.

⁸ ASV, DRA, filza 52, Spalato, li 21. febraro 1648, прилог.

⁹ Исто.

¹⁰ ASV, DRA, filza 52, Spalato, li 8 marzo 1648, прилог.

¹¹ ASV, DRA, filza 52, Spalato, li 15. maggio 1648, прилог.

¹² ASV, DRA, filza 52, Spalato, li primo luglio 1648, прилог.

¹³ ASV, DRA, filza 52, (не види се уз који је извештај приложен).

¹⁴ ASV, DRA, filza 52, Spalato, li 28. agosto 1648, прилог. Због своје војно-политичке важности, Београд је постао привлачан и за обавештајне службе других западних сила. Месеца јула 1648, на пример, у Београд су из Сарајева дошла тројица западњака — један једнооки Наполитанац, за кога је речено да је у служби Шпанаца, један Француз, за кога се говорило да је био лекар, и један војник, о коме је причано да је Малтежанин; шетали су се по граду и претпостављало се да траже контакт с каквим главешином, како би се, не дирајући у Клис, начинила штета Сплиту и Шибенику; уопште, држало се да им накане нису чисте. (Исто). У погледу ватиканских обавештајаца из Београда, како на самом почетку XVII века (1607), тако нарочито за време кандијског рата (за године 1645—1663) добро смо обавештени на основу објављене серије докумената Ivana Dujčeva Avvisi di Ragusa. (Roma 1935, стр. 1, 14, 30, 62, 82, 96, 97, 119, 168, 197, 213, 221, 225, 227, 230—31, 232—33,

233—34, 236, 241, 244, 246, 247, 249, 251, 254, 257, 258, 259, 264, 267, 269, 272).

¹⁵ ASV, DRA, filza 52, Spalato, a 10. febraro 1648 (m.v.), прилог.

¹⁶ Исто.

¹⁷ ASV, DRA, filza 52. Spalato, li 18. marzo 1649, прилог.

¹⁸ Исто.

¹⁹ ASV, DRA, filza 52, Spalato, li 27. maggio 1649, прилог.

²⁰ ASV, DRA, filza 52, Spalato, li 26. luglio 1649, прилог.

²¹ ASV, DRA, filza 52, Spalato, li 3. ottobre 1649, прилог.

²² Исто.

²³ ASV, DRA, filza 52, Spalato, li 4. novembre 1649, прилог.

²⁴ Исто.

²⁵ ASV, DRA, filza 52, Trau, li 17. decembre 1649, прилог.

²⁶ На усменом саопштењу о томе захваљујемо другу Гл. Станојевићу.

²⁷ Gl. Stanojević, *Dalmacija u doba morejskog rata 1684—1699*, Beograd 1962, 20.

VI

¹ Museo Corner, M55 Morosini бр. 515. За податак дугујемо другу Гл. Станојевићу.

² Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI—XVII век*, Београд 1961, 193 и 437.

³ „Политика“ 26. III 1933, 11 (и обавезе за изградњу моста 1662, и пожар 1660). Д. Ј. Поповић, *Београд кроз векове*, Београд 1964, 79—80. Дивна Ђурић-Замоло (н. н., 44) критикује навод о згради, мада и аустријски податак из 1728. даје сличан податак; тај податак говори о „дворишту немачких Јевреја“, те исти аутор сматра да би то, можда, ограђено дворште указивало на заједнички стамбени блок са заједничким дворштем. Уосталом, такви блокови сличних зграда са заједничким дворштем постоје и кад је реч о Јеврејима у Венецији.

⁴ Евлија Челеби, *Путопис*, Сарајево 1967, 84 и 90.

⁵ Р. Самарцић, *Београд и Србија*, 205, 203 и 206, односно 450—1, 449, 452.

⁶ Исто, 325, 329.

⁷ Гл. Елезовић, *Из цариградских турских архива Mihimme defteri*, Београд 1951, 174.

⁸ Н. К. Костић, *Грађа за историју српске трговине и индустрије*, Споменик СКА LXVI, Београд 1926, 186; Р. Веселиновић, н. д. 55.

⁹ Вл. Поповић, *Путопис доктора Брауна, Гласник историјског друштва у Новом Саду*, књ. VII (1934), 286. Душан Ј. Поповић на ту тему пише (н. д. 84): „По једном духовитом поређењу, које вероватно потиче из трговачких кругова“ по својим способностима за трго-

вину „на прво место долазио је Јерменин, затим ђаво, па Грк (или Цинцарин), и најпоследње Јеврејин“.

¹⁰ Евлија Челеби, н. д., 89.

VII

¹ Д. Ј. Поповић, *Београд кроз векове*, 79.

² Матковић, *Путопис Марка Антуна Пицафете*, 183; А. Андрејевић, н. н., 432—33.

³ Шланг, н. д. 43, 22. Догођивања зграда око синагога нису смела заклонити приступ светлости храму или ометати службу у њему; кад је градња једног чардака могла то угрозити, иступио је рабин Алмосино. (Исто, 41). У круг црквених зграда спадало је и ритуално купатило, посебно за жене, о којем је морао расправљати рабин Лерма (Исто, 28).

⁴ Шланг, н. д., 21 и 20, 140.

⁵ Исто, 21—22.

⁶ ХАД, *Proc. сапс.* XXIV, 53—55'.

⁷ Шланг, н. д. 26—28, 30, 31—32, 34, 35—6, 38.

⁸ З. Левнтал, *Из респонза*, 33.

⁹ Исто, 37—38.

¹⁰ Рад ЈАЗУ CXVI, 41 и 45; — Д. Ј. Поповић, *Београд кроз векове*, 79.

¹¹ Шланг, н. д., 43.

¹² З. Левнтал, *Јосиф Ибн Данон из Београда, Јеврејски алманах 1959—1960*, 60. Иако су га консултовале парничке стране из других места, посебно из Сарајева и Угарске, Јосеф је, кад је био млађи, условљавао важност неких својих одлука сагласношћу својих учитеља рабина Тајтацака и Гаона, односно уопште рабината у Солуну (З. Левнтал, *Из респонза*, 34, 35, 36, 36, 37, 34).

¹³ Шланг, н. д. 36, 37 и 140. Можда би тај навод о ученим људима потврђивао надимак „хоџа“ Хаима, суседа једног дубровачког трговца (ХАД, *Div. сапс.* CCI, 1—2'ат, од 5. IX 1620).

¹⁴ *Galanté, Turcs et Juifs*, 95.

¹⁵ Шланг, н. д. 41—42.

¹⁶ Исто, 47—48.

¹⁷ *Sopron*, н. д. 203; Шланг, н. д. 48.

¹⁸ Шланг, н. д. 22—23.

¹⁹ В. Недомачки, *Јеврејски надгробни камен у Београду из 1641, Јеврејски алманах 1961—1962*, 24—25. На плану Београда из 1695—1696. године уцртано је и Јеврејско гробље. (Исто, 26—27).

VIII

¹ З. Левнтал, *Јосиф Ибн Данон*, 60, 59; Шланг, н. д., 46—49. Делегација београдских Јевреја изашла је пред аустријског заповедника, молећи да буду примљени за царске поданике, али их је овај одбио. (Д. Ј. Поповић, н. д. 80). На сличан начин страдали су и Јевреји у Араду (1686), где су Аустријанци, ако

је веровати Боецију, само од једног јеврејског трговца, добили плена више од тоне злата (Brlić, *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten, in der vier letzten Österreichisch-türkischen Kriegen, Wien 1854*, 29; Р. Веселиновић, н. д., 76. Избеглице из Будима и Угарске произвеле су сеобу Ешкеназа и у Сарајево (А. Бејтић, *Јеврејске настамбе у Сарајево, Споменица 400 година од доласка Јевреја у Босну и Херцеговину 1566—1966*, 24—25). Из времена аустријске владавине 1695. постоји план Београда; у њему је јеврејска улица учртана истим правцем какав је имала касније (Д. Бурић-Замоло, н. н., 45).

² Z. Levntal, *Josef Ibn Danon*, 60—61; Шланг, н. д. 38—40. У конвоју робља било је само Туркиња 300 (*Sopron*, g. d., 226).

³ ЕИ II, 311—12.

⁴ Исто, 319.

⁵ Исто, 429—30. Као Давидов сусед у Паланци, јавио се и на суду као сведок (19. септембра 1701) и Шемуел Меворах, житељ Костура. — Издавачи претпостављају да је реч о Белој Паланци, но с мало изгледа.

⁶ ЕИ II, 429—30.

⁷ Д. Бурић-Замоло, н. н., 44.

⁸ Д. Ј. Поповић, н. д., 80.

⁹ Драг. М. Павловић, *Аустријска владавина у северној Србији*, Београд 1901, 102—5; Т. Борђевић, н. н., 202. И тада је у Београду морало бити Јевреја, пореклом из јужне Италије, јер је један међу Сефардима забележен као Јосеф Лече (Шланг, н. д., 51).

¹⁰ А. Galanté, *Turcs et Juifs*, 14 (према Хурмузакију).

¹¹ Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље IV-2*, Београд 1940, 509; В. Винавер, *Дубровник и Турска у XVIII веку*, Београд 1960, 5.

¹² В. Винавер, *О Јеврејима у Дубровнику у XVIII веку*, *Јеврејски алманах* 1959—1960, 74.

¹³ Шланг, н. д., 51; Д. Бурић-Замоло, н. н., 48. На немачком плану Београда из 1735. убељени су блок са двориштем Јевреја и њихово гробље (Д. Бурић-Замоло, н. н., 45—46).

¹⁴ *Sopron*, н. д., 301.

¹⁵ Д. Ј. Поповић, н. д., 77, 79—80.

LES JUIFS A BELGRADE JUSQU'A LA FIN DU XVIIIeme SIECLE

Bogumil Hrabak

Depuis les temps immémoriaux jusqu'aux importants changements politiques, sociaux et économiques des temps plus récents les Juifs vivaient et travaillaient à Belgrade. Ils sont mentionnés tout d'abord dans les documents juifs seulement, au cours des siècles où il y avait peu de documentation historique et lorsque les Juifs belgradois faisaient du commerce avec leurs compatriotes vivant dans les autres villes de la région danubienne. C'est pourquoi certains historiens aboutissent à la conclusion erronée qu'en ces temps-là il n'y avait point de Juifs à Belgrade, mais que ceux-ci y sont arrivés avec les musulmans et les ressortissants des autres groupes ethnique (Arméniens, Tziganes) avec l'autorité ottomane et qu'on les mentionne à Belgrade à partir de années quarante du XVIème siècle. Cependant il est certain qu'il y a des Juifs à Belgrade au XIème siècle: ils y sont venus du sud, de Byzance. Leur nombre s'est probablement accru lorsque les Juifs furent chassés de Hongrie en 1376. Il s'agissait d'abord des Juifs Eškenazi mais il est possible qu'il y avait aussi à Belgrade au cours de ces siècles antérieurs des «romaniots», c'est à dire des Juifs de langue grècque. En affaires les Juifs maintenaient des contacts dans la direction nord-sud, c'est à dire pays allemands-Constantinople.

Avec la conquête ottomane de Belgrade les possibilités de faire le commerce s'accroissent, ceux venus d'Espagne, du Portugal, d'Italie et du Sud de la France ainsi que les Juifs Eškenazi

déjà établis surent mettre à profit cette situation. Ils développèrent les contacts avec les colonies de leurs compatriotes à Salonique e, Sarajevo, Sofia, Budim, Skopje, Nikopolj et ailleurs. Ils persistaient dans la direction nord-sud mais s'orientaient également à présent vers les marchés adriatiques et italiens, Dubrovnik, Split, Venise, Ancône et plus loin vers Florence. Ils exportaient des matières premières du grand marché belgradois situé dans la région danubienne centrale (en particulier des peau de boeuf et d'autres peaux, de la cire, du cuivre et du mercure) et apportaient de l'ouest des tissus précieux et d'autres produits manufacturés. C'est la colonie juive de Belgrade qui s'occupait également de la réexportation des marchandises provenant de la région hongroise et de l'Erdelj. Les commercants juifs subissaient de rudes épreuves ou cours de leurs voyages. Les documents juifs relatent même qu'ils furent souvent interceptés et assassinés par les Turcs et les brigands. A Belgrade même ils ont assez souffert des epidemies et des incendies.

Au cours du XVIème siècle les Juifs de Belgrade pratiquaient souvent l'usure; ils étaient connus et peu appréciés parmi les commercants de Dubrovnik, comme des des donateurs d'emprunts à de difficiles conditions. Parmi les Juifs de Belgrade il y avait, selon certaines données des artisans en particulier des tailleurs et plusieurs médecins aussi. Les premières données historiques sur les Juifs, exportateurs et im-

portateurs qui vivaient à Belgrade datent de 1537, lorsqu'ils n'étaient pas encore nombreux sur les rives de la Save et du Danube. Conformément aux recensements de 1560 lequel ne saurait être considéré exact, il n'y avait à Belgrade que cinq familles juives et deux célibataires. En 1663, 800 juifs vivaient à Belgrade dans des maisons construites autour d'une cour commune, dans le quartier de Jaliya, près du Danube, selon des récits de voyageurs étrangers datant déjà des années 60 du XVIIe siècle. Une décennie plus tôt les juifs vivaient dans le quartier de la Save, dans de pauvres maisons. Ils avaient leurs propres rues près de la place où se déroulait la vente des esclaves. Il y avait aussi le cimetière juif. Plusieurs synagogues existaient à Belgrade autour desquelles des communes juives s'étaient formées (celles des Séfarades, des Eškenazi et peut être aussi celles de Juifs italiens.) Une de ces synagogues fut démolie par Mehmed Paša Sokolović pour construire les Bezistan à sa place. Les Juifs avaient tout d'abord une et plus tard plusieurs écoles mais point d'imprimeries.

A partir des premières décennies du XVIIIe siècle il y avait plusieurs centaines de Juifs à Belgrade. Ils étaient actifs dans le domaine du droit et de la théologie. Certains rabbins (Juda Lerma, Simha ben Gerchon Hakoën, Josef Almosnino) jouissaient d'une grande renommée pour leur sagesse et leur savoir. Ils étaient même les auteurs de divers ouvrages et avaient réuni autour d'eux des hommes épris

de science et de savoir. Leurs activités dans ces domaines ainsi que dans celui des affaires ont été notées dans des documents historiques tout d'abord de Dubrovnik puis dans des documents turcs, vénitiens et autrichiens aussi.

Se trouvant non seulement dans un grand centre économique, mais aussi dans un important centre administratif et politique turc et un camp militaire certains riches commerçants juifs commencèrent, vers le milieu du XVIIIe et le début du XVIIIe siècle à songer à un changement de conditions d'ordre table service secret d'information très efficace, politique. Dans ce but ils organisèrent un véritable service secret d'information très efficace, un réseau entre Constantinople, Budim et Erdelj au profit des Vénitiens (à Split) et finançaient les projets politiques français en Panonie.

Les Juifs souffrirent beaucoup au moment de la conquête de Belgrade par l'Autriche en 1688 car ils étaient considérés comme des amis des Turcs. Cependant dès la signature de la paix en 1699 ils se relevèrent assez rapidement renouvelant leurs relations d'affaires avec Dubrovnik. Il y avait cinquante familles juives à Belgrade au moment de la deuxième occupation autrichienne en 1717. Ensuite les Juifs commencent à abandonner Belgrade afin de s'établir dans les régions hongroises du sud. En général, le dix-septième siècle voit l'apogée des activités culturelles et économiques des Juifs de Belgrade, c'est en cette période que leur participation à la vie active de la ville est la plus marquée.